

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2020 | ÅRGÅNG 24

Bokförlaget THALES

VÄLKOMMEN TILL EN ny årgång med *Tidskrift för politisk filosofi* – den tjugofjärde sedan starten 1997. Från och med detta nummer har *Tidskrift för politisk filosofi* en ny redaktion bestående av Katharina Berndt Rasmussen och William Bülow O’Nils som redaktörer och ansvariga utgivare, samt Sebastian Östlund som redaktionsassistent. Med i redaktionen är också Anna Wedin som ansvarar för vår intervjuiserie *Politisk filosofi idag*. Den nya redaktionen vill med denna ledare dels berätta om våra mål med det redaktionella arbetet framöver, och dels ge en överblick över de texter som utgör vårt första nummer.

***

Syftet med denna tidskrift är att utgöra ett svenskspråkigt forum för alla de akademiska discipliner som tangerar den politiska filosofin, i bred bemärkelse. Dessa innefattar ekonomi, ekonomisk historia, filosofi, idéhistoria, rättsvetenskap, sociologi och statsvetenskap. Tidskriften försvarar inga speciella ideologiska eller teoretiska ställningstaganden, utan välkomnar olika perspektiv och metodologiska angreppssätt. Den gemensamma nämnaren för våra texter är att de undersöker samhällsrelevanta frågor som är av grundläggande normativ karaktär. Sådana frågor handlar exempelvis om vad rättvisa är, hur medborgarna bör fatta beslut i gemensamma angelägenheter, och hur rättsväsendet bör utformas.

Förutom vetenskapliga samt essäistiskt och populärt inriktade artiklar publiceras även repliker på tidigare texter i tidskriften, samt recensioner av aktuell svensk och utländsk politisk-filosofisk litteratur. Intervjuerien *Politisk filosofi idag* låter olika forskare som verkar inom eller med anknytning till en svensk akademisk kontext komma till tals för att berätta om sin syn på politisk filosofi och om sin aktuella forskning.

Vår förhoppning är att tidskriften kan fungera som en länk mel-

lan forskare som i sitt arbete intresserar sig för just samhällsrelevanta och normativa politisk-filosofiska frågeställningar. Då denna grupp är väldigt utspridd, såväl geografiskt som över en mängd olika discipliner och institutioner, behövs det mötesplatser där forskningsfrågor, -projekt, och -resultat kan synliggöras, spridas och sammanlänkas. Tidskriften vill vara en sådan idéernas mötesplats. Vår förhoppning är även att en politisk-filosofiskt intresserad allmänhet ska hitta till det här forumet och därmed få en inblick i aktuell forskning kring dessa frågor. Sist men inte minst hoppas vi att tidskriften ska kunna bidra till att hålla det svenska språket levande inom en höggradigt internationaliserad politisk-filosofisk forskningskontext. Då engelskan utgör flertalet tidskrifters, och allt oftare även seminarierummens *lingua franca*, behövs arenor där forskare kan mynta nya termer och formulera principer och argument, så att den politiska filosofin hålls tillgänglig och relevant för den bredare svenska samhällsdebatten.

***

I detta nummer ryms ett antal disparata teman som dock har gemensamt att de utgör aktuella föremål i samhällsdebatten. Skolan är en av de viktigaste och ständigt återkommande frågorna i den politiska debatten. Den domineras av många angelägna frågor kring sådant som det kommunala huvudmannskapet, bristande resurser, olika driftformers förvaltande av skattepengar, betygsinflation, och Pisa-resultat, m.m. I numrets första artikel belyser Lars Lindblom en mer grundläggande fråga som avser det lagstadgade målet om likvärdighet i skolan. Denna fråga är grundläggande såtillvida att den anlägger ett rättviseperspektiv, med förankring i skollagen, som borde beaktas i alla de ovannämnda diskussionerna. Lindblom visar, utifrån likvärdighetsbegreppets olika preciseringar i skollagen, hur det kan ge upphov till motstridiga principer. Han använder sig av olika rättviseteorier som har utvecklats av politiska filosofer för att argumentera för en koherent förståelse av likvärdighet i termer av *vad* som bör fördelas, *hur* det bör fördelas, och inte minst *när* – inom vilka tidsramar – en så definierad likvärdig-

het bör uppnås. Lindblom diskuterar därutöver hur likvärdighet inom skolsystemet förhåller sig till idealet om ett rättvist samhälle i stort.

Frågan om den biologiska mångfaldens värde aktualiseras återkommande i våra nyhetsflöden, då mångfalden hotas på många håll av att biologiska habitat förändras på grund av klimatförändringarna och annan mänsklig aktivitet. I det här numrets andra artikel intresserar sig Patrik Baard för olika skäl som har anförts för att biologisk mångfald, här definierat som artrikedom, bör bevaras. Baard visar på svårigheten att argumentera för att den skulle ha ett egenvärde, för att sedan undersöka om den kan ha andra typer av värden, och huruvida dessa skulle kunna utgöra goda skäl för den biologiska mångfaldens bevarande. Kan biologisk mångfald sägas ha ett instrumentellt värde t.ex. då den ger upphov till resilienta ekosystem som främjar moraliskt relevanta varelsers intressen? Kan den tillskrivas relationellt värde som rör människors förhållnings-sätt till naturen? Kan biologisk mångfald anses ha miljöspecifika värden då den är ett uttryck för naturlighet i bemärkelsen ›frihet från mänsklig påverkan› – eller kan naturlighet i själva verket hamna i konflikt med biologisk mångfald?

I serien *Politisk filosofi idag* intervjuar Anna Wedin filosofiprofessorn Åsa Wikforss. Wikforss berättar både om sin uppväxt och om sin väg in i den akademiska filosofin. Hon pratar om sin omtalade populärvetenskapliga bok *Alternativa fakta*, vars titel refererar till Trumpadministrationens ökända förhållningssätt till sanning och fakta, om ett politiskt laddat kunskapsmotstånd som vi ser också i Sverige, och om sambandet mellan sanningens kris och demokratiens kris. Hon betonar filosofers roll i samhällsdebatten, men också tvärvetenskaplighetens betydelse för den pågående forskningen om kunskapsresistens. Vi får även en liten inblick i hur Wikforss ser på sin nya roll som innehavare av stol nummer 7 i Svenska Akademien, och på sin debut – som skådespelare eller föreläsare? – på Dramatens teaterscen.

***

Den nya redaktionen önskar tankeväckande läsning! Vi tar gärna emot synpunkter, artiklar, repliker, och förslag på recensioner, m.m. Den som vill få uppdateringar om nya nummer och förhandspublikationer kan följa tidskriften på Facebook (<https://www.facebook.com/tidskriftforpolitiskfilosofi>) eller Twitter (<https://twitter.com/PolFilosofi>). Den som föredrar att notifieras om nya nummer via e-post är varmt välkommen att meddela redaktionen. För kontaktinformation, se tidskriftens hemsida: www.politiskfilosofi.se.

Till sist vill vi säga ett stort tack till de avgående redaktörerna Jens Johansson och Magnus Jedenheim för sina elva år vid rodret för denna tidskrift!

→

Katharina Berndt Rasmussen är fil.dr och forskare i praktisk filosofi vid Institutet för framtidsstudier. Hennes forskning rör sig kring teman som diskriminering, rasism, sexism och demokrati. Läs mer här: <https://www.iffs.se/forskning/forskare/katharina-berndt-rasmussen/>.

William Bülow O’Nils är fil.dr och forskare i praktisk filosofi vid Stockholms universitet. Hans forskning rör sig kring teman som brott och straff, krig och fred, men även forskningsetik. Läs mer här: <https://williambulow.weebly.com/>.

Sebastian Östlund är doktorand i filosofi vid Umeå universitet. Han forskar om sätten på vilka värden som välfärd och frihet bör avgränsas från varandra och distribueras till samhällsmedlemmar. Läs mer här: <https://www.umu.se/personal/sebastian-ostlund/>.

Anna Wedin är doktorand i filosofi vid Kungliga Tekniska högskolan. Hon arbetar inom forskningsprojektet SEA-RIMS som utforskar de etiska aspekterna kring anpassning till stigande havsnivåer med inriktning på kommunal och regional nivå. Läs mer här: <https://www.kth.se/profile/annawed?l=sv>.

Inledning¹

LIKVÄRDIGHET ÄR ETT mångtydigt begrepp. I svensk skollagstiftning kräver den tre olika saker. För det första bör skolväsendet sträva efter lika tillgänglighet: »[a]lla ska, oberoende av geografisk hemvist och sociala förhållanden, ha lika tillgång till utbildning i skolväsendet om inte annat följer av särskilda bestämmelser i denna lag» (1 kap. 8 § Skollagen SFS: 2010:800). För det andra är lika kvalitet ett mål: »[u]tbildningen inom skolväsendet ska vara likvärdig inom varje skolform och fritidshemmet oavsett var i landet den anordnas» (1 kap. 9 § Skollagen SFS: 2010:800). Slutligen bör utbildningen vara kompensande: »[i] utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgängliggöra sig utbildningen» (1 kap. 4 § Skollagen SFS: 2010:800). Det är lätt att se att dessa tre dimensioner av likvärdighet kan komma att hamna i konflikt med varandra. Hur gör man om man som lärare, skolledare eller utbildningspolitiker behöver välja mellan det kompensatoriska uppdraget och lika kvalitet, eller om kravet på lika tillgång bara kan uppnås om man sänker kravet på kvalitet?

Att likvärdighetsbegreppet är mångtydigt gör det inte bara svårt att sträva mot utan också svårt att mäta. Det finns så klart ett antal viktiga indikatorer för om likvärdigheten ökar eller minskar, men det är inte förvånande att Skolverket för några år sedan, efter att ha analyserat de tre målen för likvärdighet, noterade att »[d]et finns alltså inget givet mått på om/när skolsystemet är tillräckligt likvärdigt» (Skolverket 2012: 13). Det beror dock inte på skollagens formuleringar, eller att Skolverket inte letat tillräckligt noga efter relevanta mått, att likvärdighet framstår som komplicerat. Våra intuitioner om vad en likvärdig skola är strävar åt olika håll.

Christopher Jencks (1988) har ett exempel som illustrerar detta väl.

Anta att en lärare, Ms. Higgins, utgår ifrån att likvärdighet innebär att hon bör lägga lika mycket tid på varje elev. Efter ett tag kommer hon, enligt Jencks, att börja fundera på om detta är rättvist då vissa elever jobbar hårdare än andra. Har de inte förtjänat mer av hennes uppmärksamhet? Men när Higgins funderar vidare kommer hon att inse att motivation har att göra med sociala förhållanden. Barn vars pappor forskar om skolfrågor har troligtvis ett orättvist försteg över arbetarklassbarn. Eftersom det bara är en fråga om tur vilken familj man föds in i tycks det rättvist att kompensera för sådan otur i livets lotteri. Då hon tänker vidare inser hon dock att vilka egenskaper man föds med också är en fråga om tur. Man kan inte själv välja vilken genupsättning man föds med. Higgins inser att det som likvärdigheten kräver är att hon kompenserar för både genetiska och sociala skillnader. Detta visar sig dock vara ett alldeles omöjligt uppdrag. Hur skulle hon under fem skoldagar i veckan under 40 veckor om året kunna lyckas med ett så omfattande mål? Hon funderar då på ett mer praktiskt tillvägagångssätt. Hon skulle kunna belöna goda insatser och indirekt bestraffa den som inte lägger ner tillräckligt arbete. Det gäller bara att hitta den rätta avvägningen. Att hitta den är dock inte mycket lättare än att kompensera för social och medfödd otur, så Higgins bestämmer sig för att lägga lika mycket tid på varje barn. Och så börjar hela processen om igen (Jencks 1988).

En slutsats man kunde dra av exemplet vore att det är omöjligt att hitta en enda uttolkning av vad likvärdigheten innebär, men i den här artikeln kommer vi istället att använda oss av exemplet för inspiration. Varje möjlig position som Jencks testar motsvarar en känd teori om jämlikhet inom politisk filosofi. Jag kommer här undersöka likvärdighetsbegreppet utifrån jämlikhetsteori för att se om det går att formulera en teori om likvärdighet som gör reda för begreppets mångdimensionalitet.

Men är inte jämlikhet lika mångtydigt som likvärdighet? T.M. Scanlon har identifierat sex olika typer av jämlikhetsproblem

(Scanlon 2018). Ett problem är när ojämlikhet skapar oacceptabla skillnader i status. I ett ofta citerat stycke sätter Adam Smith fingret på problematiken: »[t]his disposition to admire, and almost to worship, the rich and the powerful, and to despise or, at least, to neglect persons of poor and mean condition [...] is [...] the great and most universal cause of the corruption of our moral sentiments» (Smith 2009: 73). För det andra, kan ojämlikhet vara problematisk om den leder till att de rika får oacceptabel makt över de som har mindre. Här utgör monopol på arbetstillfällen eller ägande av pressen viktiga exempel. Ett annat problem är när ojämlikhet omöjliggör lika möjligheter. Under denna rubrik faller skillnader som förklaras av klass eller etnicitet. Ett fjärde exempel är när ojämlikhet underminerar lika inflytande över politiska institutioner. Om bara miljardärer kunde bli, säg, presidenter i USA, vore demokratin på ett allvarligt sätt underminerad. För det femte, när ojämlikhet är oförenlig med att staten visar lika omsorg om varje medborgare så utgör den ett problem. Anta att snöröjningen alltid sker först och väl i kommunens villaområde, men sällan och undermåligt runt hyreshusen. Om detta inte beror på något skäl som är viktigt för alla – t. ex. att det är viktigt för att brandbilar ska ta sig fram – så är det orättvist. Slutligen, ojämlikheten är ett problem om den uppkommer ur ekonomiska intuitioner som inte är skäliga. Om VD-löner inte beror på produktivitet utan på att det ekonomiska systemet bara omfördelar uppåt, innebär detta en ojämlikhet som är svår att berättiga (Scanlon 2018: 8–9). Det kan verka som att jämlikheten är minst lika mångtydig som likvärdigheten. Mitt förslag är ändå att undersöka likvärdigheten som ett jämlikhetsbegrepp med hjälp av den moderna politiska filosofins hjälpmedel. Målet är att visa att vi på så sätt kan klargöra vad likvärdigheten kräver.

I nästa avsnitt kommer centrala förslag om hur man ska förstå distributiva jämlikhetsprinciper att presenteras, och jag kommer att argumentera för att John Rawls princip *Fair Equality of Opportunity* (FEO) är bäst lämpad för att göra reda för likvärdighet. I avsnitt 3 diskuteras vad som bör fördelas jämlikt och skäl kommer att ges för att förstå denna typ av nyttigheter i termer av G.A. Cohens lika till-

gång till fördelar, vilket är en pluralistisk teori som tillåter att olika avväganden är tillämpliga för barn respektive vuxna. Avsnitt 4 försöker förklara och lösa frågan om tidsramar för fördelning som blir speciellt aktuell om det som är värdefullt för barn bäst eller endast instansieras under barndomen. Det avslutande avsnittet identifierar ett antal domäner som rättviseteorier kan vara tillämpliga på och argumenterar för att den centralt viktiga domänen är samhället som ett system av institutioner och inte enskilda institutioner, men att det också finns viktiga saker att säga om skolsystemet som enskild institution. Med hjälp av dessa distinktioner kommer en teori som gör reda för likvärdighetens mångtydighet att presenteras.

Fördelningsprinciper

FÖR ATT GE en precis karaktärisering av vad jämlikhet innebär måste man göra två saker. För det första måste man stava ut en princip för jämlik fördelning. Det vill säga, man behöver förklara vad man menar när man säger att alla bör få en lika del. Ämnet för detta avsnitt är den frågan. För det andra, man måste tala om vad det är för slags nyttigheter som ska fördelas jämlikt. Detta är ämnet för nästa avsnitt. Svaret på frågan om jämlikhetsprincip kan tyckas uppenbart, om vi är ute efter jämlikhet bör alla få exakt lika mycket, men detta är långt ifrån den enda möjliga uttolkningen. Närmare bestämt så finns det fyra huvudalternativ: turjämlikhet, tillräcklighet, prioritarianism och strikt jämlikhet.

Turjämlikhetsförespråkare håller med om att strikt jämlikhet, d.v.s. att alla får lika mycket av det som är värdefullt, är centralt, men menar också att personligt ansvar är viktigt (Dworkin 2000; Cohen 1989; Arneson 1989). Anta att Pär och Pål tilldelas lika mycket pengar var. Pär använder dem för att ta det lugnt och åka på behagliga semestrar, medan Pål investerar dem i sin firma och jobbar hårt för att få den att växa. Efter något år kommer Pål troligen vara mycket rikare än Pär. Det kommer att råda ekonomisk ojämlikhet mellan dem. Om målet är strikt jämlikhet borde man alltså ta pengar från Pål och ge till Pär. Men detta verkar orättvist då skillnaden mellan dem beror på de egna val de gjort. Det är av sådana

skäl som turjämlighetsförespråkare inför en distinktion mellan två sorters tur. Ren otur är sådant som bara råkar hända en – att man träffas av en meteorit eller råkar hitta en skatt i skogen – medan alternativtur är utfallet av ett val man tagit. Man säger sedan att resultat av ren otur bör fördelas om, medan utfall av alternativtur är rättvisa. I fallet Pär och Pål bör ingen omfördelning ske eftersom ojämlikheten beror på de autonoma val de gjort, och inte på ren otur. Sann jämlikhet tar på detta sätt personligt ansvar på allvar. Skulle vi kunna förstå likvärdighet som turjämlighet? Det finns ett problem för ett sådant projekt och det är att elever är barn. Och barn är individer som ännu inte är ansvariga agenter (jfr Lindblom 2016). En viktig poäng med skolan är att utveckla barns autonomi, och autonomi är i sin tur ett nödvändigt villkor för att vara en ansvarig agent. Det tycks därför som att strikt jämlikhet skulle vara en bättre princip för att förstå likvärdighet i skolan, då den inte låter fördelningen för likvärdighet variera med ännu inte utvecklad autonomi. Det är naturligtvis så att barndomen är en utvecklingsfas där man i allmänhet går från att ha mycket lite autonomi till att i slutet på processen vara vuxen och autonom (jfr Gheaus, Calder & De Wispelaere 2019). När det gäller, åtminstone, grundskolan tycks det dock vara rimligt att anta att eleverna ännu inte uppnått full autonomi.

Tillräcklighetsteori utgår från frågan om vad det egentligen är vi vill uppnå när vi strävar efter jämlikhet. Ett naturligt svar är att vi tycker att det är bra om alla har lika mycket av det som är värdefullt, men detta är inte den enda möjliga idén. Det kan vara så att vi snarare vill undvika att människor har för lite av det som är bra att ha. Det skulle kunna innebära att vårt mål bör vara att alla har tillräckligt, snarare än lika mycket (Frankfurt 1987; Satz 2007). En fördel med detta sätt att se på saken är också att det blir något enklare att uppnå målet om det är tillräcklighet snarare än lika mycket för alla. Om vi uppnår tillräcklighet, behöver vi sedan inte bry oss om fördelningsfrågor över tillräcklighetsnivån. Om tillräckligt är, säg, 100 på någon skala och Pär har 120 medan Pål har 250 spelar skillnaden dem mellan ingen roll. Denna praktiska fördel är

också teorins största nackdel vad gäller likvärdighet. De ojämlikheter som tillåts över tillräcklighetsnivån kan framstå som orättvisa. Varför skulle det vara rättvist att elevers resultat varierar med deras föräldrars utbildningsnivå bara för att de har uppnått en tillräcklig nivå? Givet den roll som utbildningsresultat har för att fördela till exempel inkomst i samhället så tycks tillräckligheten otillräcklig som likvärdighetsprincip. Den tillåter, med rättvisesanktion, att föräldrars utbildningsnivå påverkar barns framtidsutsikter, och gynnar därmed välutbildades barn över barn till personer med låg utbildningsgrad.

Ett annat sätt att besvara frågan om vad det är som vi bryr oss om när vi bryr oss om jämlikhet är att vi tycker att det är viktigt att de som har det sämst får det bättre. Prioritarianismen har en sådan tanke som sin utgångspunkt (Parfit 2000). Ett sätt att förstå denna position utgår från utilitarismen. En variant av utilitarismen på utbildningsområdet skulle vara att sträva efter att maximera antalet bra resultat, kanske i form av att man försöker uppnå så höga genomsnittsbetyg som möjligt. Ett tämligen uppenbart problem med ett sådant mål är att höga genomsnittsbetyg är matematiskt förenliga med att vissa elever har väldigt låga resultat, vilket skulle vara oförenligt med den generella idén om likvärdighet. Den prioritarianistiska lösningen är att lägga extra vikt vid de som har lägst betygsresultat, så att en förbättring för Bill från F till E är, t. ex. fem gånger så mycket värd som Teds förbättring från B till A. Utifrån denna omviktning maximerar man sedan de värden man eftersträvar. Det finns dock åtminstone två problem med denna idé. För det första, det finns ingen garanti för att Påls intressen inte ska övertrumfas. Att sex klasskamrater går från B till A skulle väga tyngre än att han klarar godkänt. För det andra, även om man hittar en viktning som aldrig gör att de sämst lottades intressen övertrumfas – kanske genom att tillmäta den fullständiga vikt i jämförelse med studenter med högre betygs intressen – så tillåter prioritarianismen ojämlikheter. Om de sämre ställdas resultat inte påverkas av att mer tid läggs på de mer lyckligt lottade eleverna, eller om de mer framgångsrika barnens resultat leder till att elever med sämre betyg

också höjer sig, så berättigas en policy som har dessa effekter av prioritarismen. På många sätt kan detta vara rimligt, men givet att skolresultat påverkar resten av elevernas liv och hur de kommer att ha det ekonomiskt, är det inte uppenbart att detta kan ges rättvisesanktion. Prioritarismen verkar skapa orättvisa förutsättningar för eleverna när de kommer ut i yrkeslivet.

Det för oss tillbaka till strikt jämlikhet. Hur ska den förstås? Ett förslag är att den ska tolkas som lika möjligheter. Givet skolans förberedande roll och vikten utbildningen har för hur nyttigheter fördelas i arbetslivet och på marknaden verkar detta vara den sorts princip som behövs. Den princip för lika möjligheter som intar den mest centrala positionen i debatten om jämlikhet är John Rawls *Fair Equality of Opportunity* (FEO): »[s]ocial and economic inequalities are to satisfy [the condition that] they are to be attached to offices and positions open to all under conditions of fair equality of opportunity» (Rawls 2001: 42). Rawls beskriver principens implikationer på följande sätt: »those with the same level of talent and ability and the same willingness to use those gifts should have the same prospects of success regardless of their social class of origin, the class into which they were born and develop until the age of reason» (Rawls 2001: 44; jfr Rawls 1971). Hur detta ska uttolkas är omstritt, men min uttolkning är att principen bör förstås som ett sätt att uppnå relationell jämlikhet mellan fria och jämlika individer. Det finns två centrala skäl för denna uttolkning. För det första, Rawls teori utgår från att problemet som en rättviseteori har att lösa är att hitta skäliga samarbetsvillkor för fria och jämlika individer. Därför bör hans teori också uttolkas som att den tar detta ideal som central utgångspunkt. För det andra, detta tillåter oss att skilja mellan slumpmässiga och oviktiga skillnader – säg att det visar sig att de som anställs som piloter i allmänhet har gröna ögon – från ojämlikheter som är centrala (Lindblom 2018a). Om de som anställs som universitetslektorer oftast är män står detta, troligen givet vad vi vet om mänsklighetens historia, i strid med jämlikhet mellan män och kvinnor förstått utifrån idealet om jämlikhet i status. Detsamma verkar inte gälla om det skulle visa sig att vänster-

hänta har visst försteg före högerhänta för att få sådana positioner.

En ytterligare fördel med att utgå från FEO är att det ger oss material att förklara ett antal av Scanlons poänger om när ojämlikhet är problematiskt. Det är ganska enkelt att se hur FEO gör reda för tre av hans sex punkter. Det är en princip för lika möjligheter, den bygger på jämlikhet i status och båda dessa tycks implicera ett krav på jämlikhet i politiskt inflytande. FEO får dock vissa problem i utfallet av ekonomiska institutioner och problemet med oacceptabel makt över andra i bemärkelsen att om man har lika möjlighet till ojämlika ekonomiska förhållanden verkar detta kunna berättigas av FEO. Det är av sådana skäl Rawls teori om distributiv rättvisa består av två delprinciper, där den så kallade *differensprincipen* är den andra. Den säger att en fördelning av inkomster och förmögenhet är rättvis om den sämst ställda gruppen i samhället har det så bra som möjligt. Detta är alltså ett slags prioritarianistisk princip, men den hanterar fördelning av ekonomiska resurser över hela liv och inte möjligheter för barn, varför den kan vara skälig trots att vi sa ovan att prioritarianismen inte tycks rättvis för barn. Kombinationen av dessa två principer garanterar lika möjligheter och att belöningen för olika positioner i samhället sett utifrån effektivitetsöverbäganden är baserade på de sämst ställdas ekonomiska intressen. Denna uppdelning i två principer hanterar alltså på detta sätt också arv och miljö, i det att FEO ämnar utjämna skillnader som beror på miljö och differensprincipen bestämmer vilka ojämlikheter som har sin grund i arv som kan vara berättigade.

Fördelningsvärden

OM JÄMLIKHET SOM ett sätt att uttolka likvärdighet bäst förstås som strikt jämlikhet, vad är det då som bör fördelas enligt denna princip? Svaret på denna fråga utgör rättviseteorins *distribuendum*. Inom jämlikhetsforskningen har ett antal olika förslag förts fram. Huvudalternativen är välfärd, resurser, förmågor, möjligheter till välfärd, och fördelar (Griffin 1986; Rawls 1971; Dworkin 2000; Sen 1999; Nussbaum 2011; Arneson 1989; Cohen 1989). Standardteorin inom nutida jämlikhetsforskning är det som kallas resursism.

Detta är hur FEO brukar uttolkas, som en teori som handlar om resursen möjligheter. Skälet till att man förespråkar denna teori om vad som ska fördelas kan enklast ses hos Dworkin (2000) och har centralt att göra med värdet hos ansvar. Anta att jämlikhet har uppnåtts i endera välfärd eller förmågor. Välfärd betyder här lycka eller preferenstillfredsställelse. Det vill säga det råder jämlikhet i hur mycket lycka alla upplever, eller i hur mycket var persons önskningar slår in (Griffin 1986). Förmågor är sådant man kan vara eller göra (Nussbaum 2011; Sen 1999). Tanken här är att man faktiskt ska *kunna* göra vad man vill, det räcker inte med möjligheter, och att det är viktigt att man själv väljer, så det är inte bara att ge människor saker utan man måste tillåta att deras egna val spelar roll. Anta också att en person, Louis, bestämmer sig för att han ska bli vinkännare. Han övar upp sin förmåga att uppskatta riktigt dyrt vin. Över tid kommer detta innebära att för att Louis ska kunna uppleva lika mycket lycka eller preferenstillfredsställelse som andra så behöver han mer pengar än dem. Eller i termer av förmågor, för att det ska vara möjligt för honom att ha förmågan att uppleva njutning behöver han mer resurser än andra. Men att ge Louis extra resurser bara för att han har bestämt sig för att bli vinkännare verkar orättvist. Varför ska alla andra människor betala för Louis dyra preferenser? Om människor är ansvariga för sina preferenser måste teorin om jämlikhet ta detta i beaktande. Och detta görs genom att göra resurser till det som ska fördelas av teorin. Om alla redan från början tilldelas en lika stor andel resurser så är sedan vad man gör med sin andel individens ansvar. Louis får ta ansvar för att han väljer att odla sin vinkännarsida, trots att det kommer innebära att han kommer sakna resurser för annat som är viktigt i livet. Det är en kärnpunkt i den resursism som förespråkas av författare som Rawls (1971) och Dworkin (2000) (jfr Robeyns 2003). Man vill undvika problemet med dyra preferenser, utifrån tanken att människor har ansvar för sina preferenser.

Varför inte möjlighet till välfärd (Arneson 1989)? Detta är uppfattningen att om alla har lika goda möjligheter att välja det som ger dem välfärd – i bemärkelse att deras alternativmängder har lika

höga förväntade värden – så kan man också ha ett fördelningsvärde som inkorporerar ansvar och välfärd. Men det finns ändå ett problem här. Välfärd handlar om att få önskningar uppfyllda, men alla preferenser bör inte tillfredsställas. För att specificera vilka önskningar som rättvisan bör ta i beaktande så krävs en extern standard, och denna ges av lika resurser. De önskningar som vore fallet vid lika resurser är de önskningar som rättvisan har skäl att beakta (Dworkin 2000).

Om FEO är en rimlig princip för likvärdighet och om resursism har mycket som talar för sig, kan det tyckas som att allt som behövs för att förstå vad som avses med likvärdighet är Rawls teori om rättvisa. Tyvärr är det inte riktigt så enkelt, för just här uppstår ett problem för hans teori. Problemet är att barn inte ännu har utvecklats till den typ av agenter som bör hållas ansvariga. Att de inte kan hållas ansvariga är en definierande egenskap hos barn. Detta kan endera betyda att barn inte bör hållas ansvariga eftersom de är i en utvecklingsfas av livet där de är speciellt sårbara och att hålla dem ansvariga på så sätt underminerar deras utveckling (Schweiger & Graf 2015) eller att barn ännu inte har utvecklat de egenskaper som krävs för autonomi och att vara autonom är nödvändigt för ansvarighet (Lindblom 2018b). Om barn inte bör hållas ansvariga, fungerar inte argumentet för resursism. Det är snarare så att resursers egenskap att inkorporera ansvarighet utgör ett skäl emot resursism för individer som inte bör hållas ansvariga. Barns välfärd bör spela roll.

Det kan tyckas kontraintuitivt att det som bör fördelas av en likvärdighetsteori är välfärd. Här är ett tankeexperiment från Colin Macleod (2010) som indikerar att välfärd spelar roll för hur vi bedömer skolor. Anta att det finns två skolor som båda ger eleverna lika mycket resurser mätt i termer av att slutbetygen i båda skolorna är både höga och lika höga. Det finns dock en skillnad mellan de två skolorna. Den ena har en väldigt rolig rastverksamhet och givande aktiviteter utanför skoltid. Den andra skolan har inget av detta. Är dessa lika bra skolor? Om likvärdighet handlar om förberedelser för vuxenlivet, så som detta beskrivs av resursperspektivet,

är skolorna per definition exakt lika bra. Men skolan med de roliga rasterna verkar bättre, eftersom den också tar hänsyn till barnens välfärd. Så skolorna är inte lika bra, allt sammantaget. Och om de inte är lika bra, visar det att välfärd också spelar roll.

Vad kan man dra för slutsatser av detta? Jag föreslår att vi bör tänka på *distribuendum* på olika sätt för vuxna och barn. För vuxna är resursism en passande teori om vad som bör fördelas. För barn är välfärd den rimliga positionen. Detta skulle då kunna sägas vara en variant av Cohens (1989) lika tillgång till fördelar. Det är en teori som säger att både resurser och välfärd är viktiga, och att både möjlighet att välja en nyttinghet såväl som att faktiskt få en nyttinghet är viktigt. Om det är viktigt att barn upplever välfärd och att vuxna kan välja hur de vill leva sina liv på grundval av lika tilldelningar av resurser så faller detta in under Cohens begrepp om fördelar. Men teorin behöver lite mer struktur. Vi lever hela liv och därför bör barn både förberedas för vuxenlivet och få uppleva välfärd. Det betyder att en del av vad likvärdighet kräver kan formuleras i termer av FEO; en likvärdig skola ger *lika möjligheter över hela liv*. Men en likvärdig skola ger också *jämlig välfärd för barn*. Detta innebär att FEO behöver kompletteras så att principen får följande form: »[s]ocial and economic inequalities are to satisfy the condition that they are to be attached to offices and positions open to all under conditions of fair equality of opportunity and equal access to childhood welfare». Denna mer pluralistiska teori väcker ett antal frågor och kräver utveckling. Nästa avsnitt kommer att diskutera hur man ska tänka om en viss sorts avvägningar mellan resurser och välfärd.

Tidsramar

DET FINNS EN komplikation med värdedimensionen som gör det viktigt att prata om tidsramen inom vilken fördelningen sker. För att se detta krävs det först att vi säger mer om hur välfärd för barn bäst förstås. Vi sa ovan att *distribuendum* för barn bör vara välfärd, men det går att säga mer om vad som är värdefullt för barn om man vänder sig till debatten om det som kallas intrinsikala barnomsnyttigheter (eng. *intrinsic goods of childhood*). Detta är sådana

nyttigheter som är särskilt tillgängliga i barndomen. De är till och med i vissa fall bara tillgängliga under denna period i livet. Exempel kan vara »[p]urposeless play, naive curiosity, unreserved joy and carefreeness» (Brighthouse et al. 2018: 37; jfr Gheaus 2015). Tanken här är att en barndom utan sådana värden kommer att sakna något viktigt. Det verkar till exempel som att sådana värden förklarar skillnaden mellan de två skolorna i Macleods exempel. Att uppleva lek utan yttre syfte är en sak som gör en barndom bra. Det är ett intrinsikalt värde under barndomen. Men det är inte bara intrinsikalt på detta sätt, utan det kan också vara så att syftelös lek bara är värdefullt under barndomen. Man kan se detta om man jämför lek vid sju års ålder och vid fyrtiosju års ålder. Leken är en nödvändig del av ett gott liv vid den tidigare åldern men inte vid den senare. Sådana värden som är värdefulla i barndomen och bara eller speciellt i barndomen är intrinsikala barndomsnyttigheter.

Vi kan kombinera denna slutsats med poängen ovan och säga att välfärd för barn är att ha goda upplevelser baserade på intrinsikala barndomsnyttigheter. Det innebär att vi får en typ av perfektionistisk välfärdsteori för barn likt den som har förespråkats av Anthony Skelton (2015), samtidigt som vi kombinerar detta med en icke-perfektionistisk resursism för vuxna. Denna kombination skulle kunna väcka ett antal frågor. Den första skulle antagligen vara varför likvärdighet skulle ha med denna typ av välfärd att göra? Är inte skolans roll att förbereda barn för vuxenlivet? Det man bör notera här är att skolan ger flera olika sorters sådana barndomsnyttigheter, från glädjen i att uppleva att man förstår hur världen fungerar till det roliga i att hänga med kompisarna på rasten. Det är inte nödvändigtvis kontrainuitivt att tänka sig att skolan bör syfta till välfärd för barn som barn. Ännu viktigare att notera är att det inte behöver råda någon svår konflikt mellan barndomsnyttigheter och förberedelse för vuxenlivet, eller med en annan formulering, mellan perfektionistisk barndomsvälfärd och resursism. Utöver den empiriska hypotesen att lyckligare barn har lättare att lära sig nya saker än olyckligare barn, finns det tre skäl för detta. För det första, att man upplever barndomsvälfärd baserad på intrinsikala barn-

domsnyttigheter är förenligt med att man väljer fritt vilken sort liv man vill leva som vuxen. De gränser som skulle sättas av lek, nyfikenhet, glädje eller ansvarslöshet under barndomen tycks väldigt porösa. För det andra, om det skulle uppstå någon konflikt så kan detta lösas med att man ger vuxenvärden prioritet. Det skulle innebära att man kunde begränsa strävan efter barndomsvälfärd om den undergrävde strävan efter lika möjligheter som vuxna. För det tredje, dessa värden är relevanta under olika delar av livet, vilket torde minska möjligheten ytterligare för att det skulle uppträda konflikter. Det är dock också denna egenskap hos dessa värden som reser frågan om tidsramar.

Låt oss karaktärisera tre möjliga tidsramar. Ett sätt att tänka om en jämlik fördelning är att fördelningen bör vara jämlik vid varje tidpunkt. Det är dock en alltför krävande tidsram, eftersom den skulle kräva omedelbar omfördelning. Exempelvis, om någon ger bort en present till någon annan så skapas ett slags ojämlikhet och om jämlikhet ska gälla vid varje tidpunkt bör i så fall en omfördelning ske så att givaren och mottagaren genast har lika mycket igen. En teori om jämlikhet bör nog ge något större utrymme för mänskliga val än så. En vanlig tidsram gäller över hela liv. Det viktiga är inte att jämlikhet mellan Hanna och Anna gäller just den här tisdagen utan att när man ser över hela deras liv så är de lika bra. Problemet som teorin om välfärd för barn väcker är att denna typ av välfärd inte är värdefull under hela livet utan dess värde uppstår i och med att den infaller i barndomen. Förlorad lek i barndomen kan inte kompenseras med lek i medelåldern. Detta innebär att vi behöver en ytterligare tidsram. Denna gäller över utvecklingsstadiet. Detta krävs för att vi ska kunna göra reda för egenskaperna hos de värden som fördelas. Intrinsikala barndomsnyttigheter är bara värdefulla under barndomen och ojämlikheter i dessa värden behöver kompenseras under denna period. Resurser å andra sidan är sådan värden som kan kompenseras över hela liv. Vår teori om likvärdighet säger alltså nu att likvärdighet handlar om lika möjligheter och om barndomsvälfärd, och att vuxenvärden kan fördelas inom en tidsram som sträcker sig över hela liv, men barns välfärd

behöver vara jämlik under barndomen. Detta innebär inte att barn inte behöver behandlas som jämlikar, utan att tanken om lika status stavas ut så att den har olika implikationer för barndomen och för vuxenlivet.

Fördelningsdomäner

ATT FORMULERA EN teori om rättvisa är att ta fram en lösning på ett fördelningsproblem. Men, det kan finnas olika sorters fördelningsproblem, och därför också olika fördelningsdomäner. Detta kanske lättast illustreras med hjälp av Rawls teori om rättvisa. Han inför en uppdelning mellan tre slags rättviseproblem, och därmed tre slags domäner för rättvisa (Rawls 2001: 11). Den sociala rättvisans problem har att göra med rättvisa inom ett samhälle. Denna fråga handlar om hur man bör utforma samhällets grundläggande institutioner som ett rättvist sammanhållet system. Global rättvisa handlar om rättvisa relationer emellan samhällen. Rawls sätt att förstå global rättvisa i termer av vilken utrikespolitik som en rättvis stat bör föra har gjort många läsare som hade hoppats på en mer egalitär teori besvikna, men här behöver vi inte ta oss an den debatten. Lokal rättvisa handlar, enligt Rawls, om vad som är rättvist *inom* de institutioner som utgör det rättvisa samhället. Det är alltså ett problem i social rättvisa hur skolväsendet ska utformas så att det, tillsammans med andra centrala institutioner, som skattesystemet, rättsväsendet och bostadsmarknaden, leder till ett rättvist resultat, medan en fråga i lokal rättvisa kunde vara hur lärare bör hantera fördelningen av tid och uppmärksamhet i klassrummet. Här kan man börja se hur mångtydigheten hos likvärdigheten kunde börja lösas upp. Om vissa delar av begreppet har att göra med social rättvisa och andra är relaterade till lokal rättvisa kunde man kanske undvika eller mildra möjliga konflikter.

Men, kan ändå inte de beslut som vi tar i olika rättvisedomäner komma i konflikt? Detta är naturligtvis en möjlighet om man inte gör prioriteringar. En sådan prioritering är att säga att en domän är viktigare än de andra. Det finns goda skäl att säga att frågan om hur vi utformar de centrala samhällliga institutionerna, och därmed

den sociala rättvisan, har fundamental vikt i jämförelse med lokal rättvisa inom institutioner. Hur samhället är utformat utgör, med John Stuart Mills (2016: 424) formulering, själva »grundvalen för vår existens» (min översättning). Om sättet som skolan, äganderätten och bostadsmarknaden utgör ett system på är orättvist, påverkar det hela våra liv på ett grundläggande sätt som dessutom fortplantar sig till andra delar av våra liv. När vi funderar över rättvisa, jämlikhet och likvärdighet är detta därmed det första perspektivet vi bör ta (Lindblom 2018c). Här spelar FEO en central roll. Denna princip syftar till att skapa lika möjligheter för fria och jämlika medborgare, och det är en central egenskap hos ett rättvist samhälle att leva upp till ett sådant ideal. Notera dock att det är hela systemet av institutioner som ska leva upp till detta ideal, men det kan vara så att andra institutioner såsom arbetsmarknaden är beroende av det finns ekonomiska incitament för att jobba hårdare eller att bostadsmarknaden är segregerad av historiska skäl. Det betyder att skolan med sin centrala roll vad gäller möjligheter i livet får en kompenserande roll. Det kompenserande perspektivet bör därmed definiera vårt mål för likvärdigheten. Vill vi bygga ett samhällssystem som behandlar fria och jämlika individer opartiskt och därmed jämlikt, betyder detta inte att vi bör spendera exakt samma antal kronor och ören på varje barn, utan vi bör se till att utbildningssystemet gör sin del så att varje medborgare kan delta i samhällslivet på lika villkor.

Detta förklarar det kompenserande perspektivet i Skollagen, men verkar skapa en teoretisk konflikt med lika tillgång och lika kvalitet. Hur kan detta göras reda för så att vi kan skapa en koherent teori för alla tre delarna hos likvärdighetsbegreppet? Det finns ett rättframt sätt att inkorporera lika tillgång. Man bör ha lika möjlighet till utbildning som är utformad för att ge kompenserande resurser och välfärd. Om detta inte är fallet så kan man inte säga att FEO är uppfyllt. Idealet är alltså lika tillgång till kompenserande utbildning. Man kan också använda Scanlons idé om lika omsorg om intressen för att förklara varför lika tillgång skulle kunna vara ett rättvisekrav. Det är det enda sättet man kan visa lika omsorg att

ge varje barn lika tillgång till utbildning. Dessutom kan man göra reda för hans idé om ojämlikhet som har sitt upphov i institutioner som inte är skäliga. Om man inte ser till att utbildningsväsendet ger lika tillgång så att det ger varje elev grunden för att vara en fri och jämlik medborgare, innebär det att det samhälleliga ramverket gynnar vissa barn till nackdel för andra. Däremot verkar det kanske svårare att kombinera kompensation och lika kvalitet. Om man kompenserar för socioekonomisk bakgrund tycks det finnas ett uppenbart sätt på vilket kvaliteten hos utbildningen för dem som kompenseras på detta sätt och andra skiljer sig åt.

Här finns två resurser i teorin som kan användas för att för att lösa upp konflikten. För det första, den version av likvärdighet som vi har stavat ut innebär att både resurser och välfärd är viktiga. För det andra, vi har nu pratat om likvärdighet på nivån av social rättvisa, men detta betyder inte att lokal rättvisa inte också är viktigt. Låt oss börja med implikationerna av att också ha välfärd i *distribuendum*. Skolan är till för att ge de resurser som krävs för fritt och jämlikt medborgarskap, men detta behöver inte också specificera hur utbildningen ges fullt ut. Om en lycklig barndom är viktig kan vi säga att utbildningen bör ges på ett sätt som också gör barndomsvälfärd möjlig. Det betyder att lika kvalitet kan förstås som en kompenserande utbildning som ger lika välfärd. Denna idé kan utvecklas vidare om man tänker sig att olika sorters rättviseproblem kan ha olika lösningar. Ms. Higgins funderar över hur hon som lärare ska hantera likvärdighetsfrågan. Det är en fråga i lokal rättvisa, snarare än i social rättvisa som vi diskuterat så här långt. Om vi skiljer på de två frågorna, kan vi säga att samhällets roll är att utforma ett skolsystem där kompensation och lika tillgång står i centrum, men att en ytterligare likvärdighetsfråga är hur eleverna i detta system bemöts. Lärarens uppgift är att utföra de uppgifter som behövs för att upprätthålla ett sådant utbildningssystem, men hon har också en förpliktelse att göra det på så sätt att barns välfärd stöds. Lika kvalitet kan därför uttolkas inom lokal rättvisa, där lärare, skolledare och annan personal bör visa lika omsorg om varje elev och dess välfärd inom institutioner som är utformade för att

uppnå likvärdighetens centrala samhällliga mål. En sådan position kan göra reda för Scanlons tanke att ojämlikhet uppträder när man inte visar lika omsorg och respekt. Den tillåter oss också att göra reda för intuitionen att läraren bör se varje barn.

Om vi knyter välfärd till handlande inom institutionen skolan så kan vi också koppla ihop tidsrymden för barns välfärd med den tid vilken de befinner sig i skolan. På så sätt kan vi få institutioner, praktiken och teorin att hänga samman. Vi kan också knyta ihop skollagens tre dimensioner, d.v.s. lika kvalitet, kompensation och lika tillgång. Kompensation görs till den centrala dimensionen, givet utbildningsväsendets centrala position för, med Mills ord, grundvalen för vår existens. Men lika tillgång är en implikation av denna tanke, och behöver därför inte stå i direkt konflikt med kompensation. Slutligen, lika kvalitet har att göra med att få den utbildning som lika möjligheter kräver, men också med att bemötas inom institutionen skolan på ett sätt som ger lika välfärd över barn-
domen. Även om teorin kan göra reda för status quo inom svensk skolreglering, så saknar den inte normativt brett. Den beskriver ett krävande jämlikhetsideal som vi ännu är långt ifrån att förverkliga.

→

Lars Lindblom är universitetslektor vid Centrum för tillämpad etik, Linköpings universitet.

Noter

1. Jag vill tacka Bengt-Erik Börli, Elin Nilsson, Elin Palm, Erik Gustavsson och Martin Berzell och publiken vid Filosofiska Föreningen i Linköping för nyttiga kommentarer. Denna studie finansierades av Vetenskapsrådet (anslag 2013-2337).

Referenser

- ARNESON, RICHARD (1989) »Equality and Equal Opportunity for Welfare», *Philosophical Studies*, 56(1), ss. 77–93.
- BRIGHOUSE, HARRY, HELEN F. LADD, SUSANNA LOEB & ADAM SWIFT (2018) *Educational Goods: Values, Evidence, and Decision-Making*, Chicago: University of Chicago Press.

- COHEN, G.A. (1989) »On the Currency of Egalitarian Justice«, *Ethics*, 99(4), ss. 906–944.
- DWORKIN, RONALD (2000) *Sovereign Virtue*, Cambridge: Harvard University Press.
- FRANKFURT, HARRY (1987) »Equality as a Moral Ideal«, *Ethics*, 98(1) ss. 21–43.
- GHEAUS, ANCA (2015) »The »Intrinsic Goods of Childhood« and the Just Society», i: Alexander Bagattini & Colin Macleod (red.): *The Well-Being of Children in Theory and Practice*. Dordrecht: Springer, ss. 35–52.
- GHEAUS, ANCA, GIDEON CALDER & JURGEN DE WISPELAERE (red.) (2019) *The Routledge Handbook of the Philosophy of Childhood and Children*, London: Routledge.
- GRIFFIN, JAMES (1986) *Well-Being: Its Meaning, Measurement, and Moral Importance*, Oxford: Oxford University Press.
- JENCKS, CHRISTOPHER (1988) »Whom Must We Treat Equally for Educational Opportunity to be Equal?«, *Ethics*, 98(3), ss. 518–533.
- LINDBLOM, LARS (2016) »Equality of What for Children« i: Johannes Drerup, Gunter Graf, Christoph Schickhardt & Gottfried Schweiger (red.), *Justice, Education and the Politics of Childhood*, Berlin: Springer, ss. 89–100.
- LINDBLOM, LARS (2018a) »In Defense of Rawlsian Fair Equality of Opportunity«, *Philosophical Papers*, 47(2), ss. 235–263.
- LINDBLOM, LARS (2018b) »Children and the Metric of Justice« i: Anca Gheaus, Gideon Calder & Jurgen De Wispelaere (red.), *The Routledge Handbook of the Philosophy of Childhood and Children*, Oxford: Routledge, ss. 317–327.
- LINDBLOM, LARS (2018c) »Goods, Principles, and Values in the Brighouse, Ladd, Loeb and Swift Framework for Educational Policy-making«, *Studies in Philosophy and Education*, 37(6), ss. 631–645.
- MACLEOD, COLIN (2010) »Primary Goods, Capabilities, and Children« i: Ingrid Robeyns & Harry Brighouse (red.), *Measuring Justice: Primary Goods and Capabilities*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 174–192.
- MILL, JOHN STUART (2016) *On Liberty, Utilitarianism and Other Works*, Ware: Woodsworth Editions.
- NUSSBAUM, MARTHA (2011) *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- PARFIT, DEREK (2000) »Equality or Priority?«, i: Matthew Clayton & Andrew Williams (red.), *The Ideal of Equality*, London: Macmillan, ss. 81–125.
- RAWLS, JOHN (1971) *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press.
- RAWLS, JOHN (2001) *Justice as Fairness: A Restatement*, Cambridge: Harvard University Press.
- ROBEYNS, INGRID (2003) *The Capability Approach: An Interdisciplinary Introduction*. Mimeo.
- SATZ, DEBRA (2007) »Equality, Adequacy, and Education for Citizenship«, *Ethics*, 117(4), ss. 623–648.
- SCANLON, T.M. (2018) *Why Does Inequality Matter?*, Oxford: Oxford University Press.
- SCHWEIGER, GOTTFRIED & GRAF, GUNTER (2015) *A Philosophical Examination of Social Justice and Child Poverty*, Houndsmills: Palgrave Macmillan.
- SEN, AMARTYA (1999) *Development as Freedom*, New York: Knopf.
- SKELTON, ANTHONY (2015) »Utilitarianism, Welfare, Children«, i: Alexander Bagattini & Colin MacLeod (red.), *The Nature of Children's Well-Being*, Dordrecht: Springer, ss. 85–103.
- Skollagen. SFS: 2010:800. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

LIKVÄRDIGHET OCH JÄMLIKHET

Skolverket (2012) *Likvärdig utbildning i svensk grundskola*, Stockholm: Fritzes.

SMITH, ADAM (2009) *The Theory of Moral Sentiments*. London: Penguin Classics.

1 Inledning

FN:S KONVENTION FÖR biologisk mångfald (CBD) undertecknades av Sverige 1992. 2010 antog världens länder inom ramen för CBD en strategisk plan för biologisk mångfald, de så kallade Aichimålen, som avsågs uppnås 2020. *The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services* (IPBES) skapades 2012, och ska fungera som en motsvarighet för FN:s klimatpanel (IPCC), men för biologisk mångfald. Begreppet har således en bred politisk användbarhet. Många har nog också en intuitiv känsla att ›biologisk mångfald är värdefullt och bör bevaras› är en rimlig preskriptiv slutsats.

Två premisser som skulle ge stöd för denna slutsats är att biologisk mångfald har egenvärde, och att saker som har egenvärde bör skyddas eller bevaras från skada. Det finns också en allmän uppfattning om att biologisk mångfald har egenvärde. Uppfattningen uttrycks i exempelvis CBD, samt av bevarandebiologen Michael Soulé i den för ämnet klassiska texten ›What is Conservation Biology?›. Där höjer Soulé egenvärdet till ett normativt postulat för bevarandebiologi (Soulé 1985). Om det är fallet att biologisk mångfald har egenvärde ger det oss skäl att ombesörja biologisk mångfald.

Men uppfattningen har varit svår att principiellt försvara, och får lätt kontraintuitiva följder. Delvis har det att göra med vad biologisk mångfald är. Ofta används biologisk mångfald som ekvivalent med naturlighet, men begreppet per se refererar snarast till egenskapen variation, som ekosystem, arter och gener kan ha i olika grad. Tillskrivandet av egenvärde till denna egenskap görs inte med lätthet rimligt (McShane 2017). Om biologisk mångfald inte har egenvärde följer dock inte att slutsatsen bör förkastas. Det finns andra värdekatégorier som kan ge stöd för den.

Mitt syfte i den här artikeln är att visa på svårigheterna att göra ett rimligt argument för biologisk mångfalds egenvärde. Men slut-

satsen att biologisk mångfald är värdefullt och bör bevaras kan möjligen göras rimlig genom andra värdekategorier. Jag kommer att undersöka hur instrumentella värden, relationella värden, och vad som här kallas för miljöspecifika värden kan ge skäl för slutsatsen.

2 Vad är biologisk mångfald?

BIOLOGISK MÅNGFALD ÄR ett väletablerat men svårdefinierat begrepp. Ett vedertaget sätt att definiera biologisk mångfald på är att det avser variation av ekosystem, arter eller genetisk variation inom arter (Artikel 2, FN 1992). *Antalet* arter är inte alltid ett adekvat mått, då det snarare är bredden av arter som är av intresse, det vill säga den genetiska variationen och att det är många arter med stor *olikhet* som är det adekvata sättet att mäta artrikedom på. Enligt vissa utgör just >artrikedom> biologisk mångfalds kärna (MacLaurin & Sterelny 2008). Det utgör en lämplig avgränsning i detta sammanhang.

Begreppet biologisk mångfald som sådant härrör främst från policydiskussioner relaterat till naturvård, och avser därför ha praktisk nytta. Biologisk mångfald får i sådana sammanhang nästan funktionen av ett riktighetskriterium så till vida att en handling är rätt om den bibehåller eller ökar biologisk mångfald, och fel om biologisk mångfald minskar. Ett sådant kriterium gör det möjligt att bedöma rimligheten hos påståenden som att >område A är mer värt att bevara än område B, då A är mer värdefullt ur synpunkten biologisk mångfald>. Biologisk mångfald rör nämligen markanvändning, vilket är en resurs som ofta är fokus för många motstridiga intressen. Biologisk mångfald är ett sätt att göra prioriteringar vid planering. Ett första problem vid sådan prioritering är att identifierandet av arter och uppskattandet av dess variation sker via antaganden om antalet arter på en viss plats, utifrån exempelvis observationer som förekomst av nyckelarter. Ibland kan sådana surrogat väljas utifrån tillgängliga data, som att man har god kännedom om antal fjäril- eller fågelarter inom ett område sedan en längre tid, och vet vilka andra arter som finns i liknande områden. Utifrån detta kan antaganden göras om det sanna antalet arter i exempelvis ett ekosystem. Behovet av surro-

gat härrör från att det helt enkelt är praktiskt svårt eller omöjligt att räkna faktiskt antal arter inom ett system vid en viss tidpunkt. Valet av surrogat görs inte alltid utifrån så värdeneutrala grunder som kan önskas, utan kan vara tätt förknippat med vad som önskas bevaras och anses värdefullt (MacLaurin & Sterelny 2008: 147). Ytterligare en utmaning är att vår arttaxonomi inte är komplett.

Ett problem i sammanhanget är att det finns många olika sätt att definiera arter (MacLaurin & Sterelny 2008: 32; Ereshefsky 2017). Ett sätt att definiera arter berör möjligheter till fortplantning, vilket dock exkluderar asexuella arter som kan reproducera sig genom så kallad *parthenogenesis*, vilket innebär att förökning sker utan befruktning. Utöver det kan vissa arter fortplanta sig med andra arter vilket ytterligare försvagar reproduktion som taxonomisk grund. Andra definitioner tar fasta på morfologiska likheter. Ett ytterligare vanligt sätt är genom evolutionära samband, eller fylogenetiska och kladistiska ›träd› där släktskapen mellan olika arter illustreras genom ›grenar› som identifieras genom egenskaper som morfologiska och molekylära likheter.

Diskussionen om arters taxonomi är enorm, och inkluderar frågor som huruvida arter är naturliga typer eller inte (MacLaurin & Sterelny 2008). ›Artrikedom› fungerar dock som en relativt väl-fungerande avgränsning för biologisk mångfald. På grund av svårigheterna att nå en robust definition är det möjligt att definitionen av biologisk mångfald som artrikedom främst rättfärdigas av pragmatiska principer – de fungerar tillräckligt bra för att möjliggöra prioriteringar.

3 Har biologisk mångfald egenvärde?

OM DET ÄR fallet att biologisk mångfald har egenvärde, och man bör bevara eller skydda det som har egenvärde, följer att biologisk mångfald bör bevaras eller skyddas. Vi har alltså, i sådana fall, goda moraliska skäl att bevara eller skydda biologisk mångfald. Varken konventionen om biologisk mångfald (CBD) eller bevarandebiologen Michael Soulé ger oss så tydliga skäl för varför det är rimligt att acceptera att biologisk mångfald har egenvärde. Frånvaron av mo-

tiverande skäl för egenvärdet är symptomatiskt för hur egenvärde ofta diskuteras inom biologi och ekologi – det är något som ofta antas, men få skäl ges för att övertyga skeptiker (se Maier (2012) för en genomgång av ståndpunkter och argument).

Även om det ofta är ›egenvärde› som diskuteras kan det vara viktigt att noggrant urskilja de relevanta värdekategorierna. Egenvärde kontrasteras ofta mot instrumentellt värde. Dock bör instrumentellt värde snarare kontrasteras mot *finalt* värde. Egenvärde i bemärkelse *intrinsikalt värde* bör snarare kontrasteras mot *extrinsikalt värde* (Sandler 2012; Peterson & Sandin 2013). Extrinsikalt värde innebär att källan för något som har extrinsikalt värde ligger utanför den själv. Detta i likhet med instrumentellt värde, som får sitt värde utifrån det mål som bäraren av instrumentellt värde möjliggör, men till skillnad från instrumentellt värde kräver inte extrinsikalt värde någon form av medelrelation eller kausalitet för att förklara värdet. En art kan exempelvis vara instrumentellt värdefull på grund av dess centrala roll i upprätthållandet av ett ekosystem, eller för att den går att sälja. Den kan vara värdefull på grund av dess centrala roll i myter, eller dylikt, från vilka den får extrinsikalt värde. Instrumentella och extrinsikala värden ger oss främst indirekta skäl att vårda arten, då dess värde är avhängigt mål som upprätthållandet av ett ekosystem eller inkomst. Den kan också ha egenvärde, vilket ger oss starkare skäl.

Att biologisk mångfald ofta diskuteras med olika värdebegrepp har förmodligen även delvis att göra med ett miljöetiskt bagage då det ofta är inom miljöetiken som biologisk mångfald diskuteras. Inom miljöetik återkommer flera olika värdekategorier, och en diskussion om det är rimligt att exempelvis ett ekosystem eller en art har ett egenvärde, eller främst instrumentella värden, eller ifall det är individuella varelser som har det. Det sistnämnda är tätt förknippat med individualistiska eller atomistiska perspektiv som baserar värdet på intressen. Detta motiverar rättigheter och begränsas ofta till djur, samt människor (Regan 2004). Vissa filosofer diskuteras varelsers ›good of its own› som är ett mått på huruvida det är rimligt att tala om vad som gynnar eller missgynnar en entitet. Detta

motiverar respekt för natur enligt så kallade biocentriska perspektiv (Taylor 2011). I kontrast till sådana perspektiv står holistiska perspektiv, som i stället tillskriver värde och moralisk relevans till helheter som ekosystem och arter (Rolston 2012). Båda ansatserna försöker identifiera vad vi har goda skäl att göra. Djurs rättigheter ger exempelvis oss skäl att bry oss om deras välfärd, och ekosystemens egenvärde ger oss skäl att vårda det.

Många resonemang som relaterar till plikter och rättigheter är inte relevanta för biologisk mångfald. Biologisk mångfald är inte en sådan egenskap som uppfyller kriterier som vanligtvis motiverar plikter eller rättigheter. Till exempel är det svårt att göra gällande att ett ekosystem som sådant har intressen eller välfärd relaterat till dess grad av variation. Detta gör värdefrågan mer central vad gäller de mer holistiska miljöetiska resonemangen.

Även om de ovanstående teorierna är överens om att sfären av moralisk relevans inte enbart inkluderar människor är de inte överens om enbart enskilda djur, eller även ekosystem, ska inkluderas. Eller snarare, om egenskaper som de ovannämnda vilka motiverar moralisk hänsyn är tillämpbara på individuella varelser, eller holistiska ekosystem. Skillnaden uttrycks av ›invändningen om miljöfascism› (Regan 2004). Invändningen handlar delvis om prioriteringsordningen ur moraliskt hänseende mellan holistiska och individuella entiteter, men även var det är rimligt att placera moralisk relevans. Invändningen tar fasta på att många holistiska miljöetiker inte lämnar utrymme för individuella varelsers moraliska status, eller ofta tillåter prioriterandet av holistisk hänsyn över individuell. Kort sagt är det exempelvis en korrekt slutsats från miljöetiskt perspektiv att skjuta ett djur med hänvisning till att det djuret eller arten har en negativ inverkan på ett ekosystem. Denna slutsats stöds dock ej av atomistiska perspektiv, som lägger större moralisk vikt vid enskilda entiteter, antingen rättighetsbärare som djur, eller entiteter som har ett ›good of its own›, vilket är en bredare kategori än rättigheter. Ofta behövs relativt snåriga resonemang konstrueras för att holistiska miljöetiker ska undvika denna invändning (Baard 2020).

Men är då övertygelsen att biologisk mångfald som sådan har egenvärde rimlig, och därigenom ger oss skäl att bevara eller stärka biologisk mångfald för dess egen skull? Biocentriska perspektiv tycks svårförenliga med en sådan övertygelse, då en egenskap som artrikedom inte kvalificerar en entitet som moraliskt relevant. Det finns dock två sätt på vilka biocentriska perspektiv är förenliga med bevarandet och ökandet av biologisk mångfald. För det första så kan biocentriska perspektiv leda till att individuella varelser, i egenskap av komponenter av biologisk mångfald, bevaras och skyddas, och därigenom bibehålls nivåer av biologisk mångfald. Vi kan inte skada en art utan att samtidigt skada en stor population av dess individer, och det är just dessa individuella varelser vi har skäl att bry oss om. För det andra kan man från biocentriska perspektiv hävda att vi har direkta plikter till individuella varelser, baserat på deras intressen eller ›good of its own›, och som ett resultat av det kommer nivåer av biologisk mångfald att skyddas då dessa varelser behöver habitat och dylikt för att överleva (se Baard (2020); Regan (2004); Taylor (2011); Attfield (2015)).

Holistiska perspektiv är intuitivt mer förenliga med övertygelsen att biologisk mångfald bör bevaras. Filosofen Holmes Rolston brukar ibland skilja mellan dödandet av en individ, och dödandet av en art. Det sistnämnda kan betraktas som ett ›superdödande›, något oåterkalleligt, ›att riva en sida ur livets bok utan att ens ha läst den› (Rolston 2012). Att döda den sista av en art (eller tillräckligt många för att reproduktion görs omöjlig) är väsensskilt från dödandet av en individuell varelse, även om båda är moraliskt klandervärda. Men kan en sådan ståndpunkt motiveras? Rolston hamnar ofta i relativt snåriga resonemang som dels relaterar till instrumentella värden, men även kommunitaristiskliknande argument om hemhörighet och liknande. Ofta krävs en välvillig frikostighet gällande vad som har moralisk relevans för att acceptera ekocentriska perspektiv. Biocentriska perspektiv är på det sättet lättare, då de kan rättfärdiga moralisk relevans med kriterier som är mer koherenta med väletablerade teorier, som till exempel välfärd eller intresse, än holistiska perspektiv. Alla varelser som har denna egen-

skap är moraliskt relevanta. Men det gör ingen åtskillnad på dödan-
det av en individuell varelse, och de tillfällen då denna individuella
varelse är den sista av en art.

Ett försök att från ekocentrisk grund använda mer traditionella
kriterier har varit att hänvisa till exempelvis egenskaper som intres-
sen och säga att även ekosystem (och i viss mån även arter) besitter
sådana (se exempelvis Cahen (1988) för exempel och kritik). Eko-
system och arter är ›målinriktade system›, och som sådana strävar
de mot ett visst tillstånd. Exempelvis finns det regelbundenheter,
som Lotka-Volterra-ekvationen mellan rovdjurs- och bytesekvili-
brium. Tidigare har det också funnits modeller av ›energi› inom
ekosystem där ett ekosystems mål är *homeostasis* (Woods 2017). Ett
centralt problem är att argumentet antar en förlegad bild av eko-
system och arter som inte tar hänsyn till stokastik och komplexi-
tet. Föreställningen om ekosystem och arter i ›balans› är gammal,
och förekommer redan hos Platon enligt vissa (Pietarinen 2004).
En mer nutida ekologisk bild av ekosystem inkluderar dock stoka-
stik och icke-ekvilibrum, samt abrupta händelser. Att ett ekosystem
etableras är mer av en slump än resultatet av en målinriktad kollek-
tiv aktivitet (Woods 2017: 162).

Liknande kritik förs mot att inkludera ›arter› som målorien-
terade system. En art kan ha mål som att existera över tid, upp-
rätthålla eller öka storlek, och anpassa sig till miljömässiga villkor
(Sandler 2012: 38). Dock, liksom ekosystem, är arters medlemmar för
okoordinerade. Arter, som sådana, är för diffusa för att tillfredsstäl-
la villkoren av att vara målorienterade. Eftersom varken vedertagna
och accepterade kriterier som intressen och välfärd, eller argument
menade att motivera acceptandet av nya kriterier som ›hemhö-
righet› och liknande, misslyckas vad gäller arter och ekosystem, är
det svårt att motivera dess moraliska relevans.

Ytterligare en svårighet berör biologisk mångfald som sådan som
är en egenskap som en samling av individuella entiteter kan ha till
varierande grad. Men är egenskapen ›variation› som sådan värde-
full? Om biologisk variation ovillkorligen, i alla världar, är värde-
full, landar vi i en slutsats som tillåter det avsiktliga adderandet och

förflyttandet av arter till ett ekosystem för att öka dess variation. Det är en slutsats som är svårförenlig med andra egenskaper vi kanske värdesätter i miljö. Vissa miljöfilosofer går så pass långt som att argumentera för att begreppet biologisk mångfald snarare undergräver naturvård än begreppet ger skäl för det. Ståndpunkten kallas ›biodiversity eliminativism› och menar att biologisk mångfald deskriptivt refererar till väldigt olika saker. Men också att det normativt inte fångar det vi intuitivt, eller med etablerade miljöetiska teorier, kan motivera är värdefullt med natur (Santana 2014).

I vilket fall som helst är det inte givet att Soulé och CBD:s påståenden om biologisk mångfald kan rättfärdigas med lätthet, utan att landa i snåriga resonemang som i sin tur kräver fler antaganden för att motiveras. Ett enklare försök utgår från biocentriska teorier, och ser biologisk mångfald främst som en värdeadderande egenskap, som dock inte ovillkorligen kommer att premieras utan måste beakta andra faktorer (se Baard (2020)).

4 Om biologisk mångfald inte har egenvärde

OM BIOLOGISK MÅNGFALD som sådan, eller dess komponenter (arter och ekosystem), inte rimligtvis kan tillskrivas egenvärde, återstår andra skäl som motiverar bevarandet av biologisk mångfald, som jag kommer att diskutera nedan. Dessa värdekategorier kan göra slutsatsen att biologisk mångfald är värdefull och bör bevaras rimlig. De ger oss skäl att beakta biologisk mångfalds värde genom att hänvisa dess relation till något som är moraliskt relevant.

4.1 Biologisk mångfalds instrumentella värde

BIOLOGISK MÅNGFALDS INSTRUMENTELLA värde brukar försvaras med att biologisk mångfald leder till resilienta ekosystem och främjar ekosystemtjänster, och att moraliskt relevanta varelsers intressen och projekt fordrar sådana. Detta kan till och med vara kompatibelt med ett antropocentriskt perspektiv, det vill säga att enbart människor och människors intressen är moraliskt relevanta. Det förklarar den preskriptiva slutsatsen om biologisk mångfalds värde med premisserna att vi bör bevara de ekologiska villkor som

människors välfärd vilar på, och att mänsklig välfärd beror, till en betydande grad, på ekosystemtjänster, och att ekosystemtjänster minskar när biologisk mångfald minskar (Odenbaugh 2020).

Ekosystemtjänster är en bred kategori, men refererar ofta till hur ekosystem bidrar till människors välfärd. Det inkluderar även aktiviteter som pollinering, luftrening, resiliens, och renande av tungmetaller. Enligt vissa studier finns det en positiv korrelation mellan antal arter och ekosystemtjänster, som dock avtar efter ett visst antal arter beroende på vilken ekosystemfunktion som mäts (Odenbaugh 2020; Newman 2020). Enligt andra är den positiva korrelationen och dess externa validitet osäker (Newman, Varner & Linqvist 2017). Men om den är sann är den svårförenlig med annan miljöhänsyn, som naturvärde (se nedan), då den skulle tillåta att exempelvis ta bort eller addera arter om dessa har en positiv inverkan på ekosystemtjänster (Newman, Varner & Linqvist 2017).

Ett annat argument som tar fasta på det instrumentella värdet rör utbytbarhet. Vanligtvis är bärare av instrumentella värden utbytbara då de får sitt värde från en specifik relation till något av finalt värde. Således kan bärare av instrumentellt värde bytas ut med andra entiteter som uppnår samma mål. Men vi kan helt enkelt inte återskapa system som förser oss, och andra moraliskt relevanta var- elser, med de livsuppehållande ekosystemtjänsterna. Som exempel kan anföras Biosphere 2 i Arizona, där man under 1990-talet försökte skapa ett 13 000 m² slutet ekosystem, i praktiken en konstgjord biosfär. Försöket anses misslyckat då syrenivåer minskade, samt bevattning fallerade, bland annat. Sådana utmaningar påverkade de åtta människor, »bionauter», som bodde i Biosphere 2 (Preston 2018). Då ekosystem inte kan återskapas har de ett väldigt speciellt instrumentellt värde, och bör därför bevaras (Odenbaugh 2017).

Från miljöetiskt perspektiv lider dessa argument av att enbart tillskriva instrumentellt värde till biologisk mångfald, arter och ekosystem, vilket är en position som har förkastats sedan miljöetikens start. Ett starkt skäl till att återkomma till egenvärde är att det minskar den kontingens som annars finns i antropocentriska

perspektiv. Det vill säga, att ett ekosystem, art, eller dylikt, är värdefullt för att det råkar vara ett medel till ett (för människor moraliskt relevant) mål, snarare än att ekosystemet, arten eller dylikt är värdefullt på grund av en egenskap det besitter (Katz 1992). Dock kan det delvis bero på en relativt onyanserad analys av instrumentella värden (se Baard (2019)).

4.2 Biologisk mångfald och relationella värden

ENLIGT VISSA BÖR distinktionen mellan instrumentella värden och egenvärden kompletteras med relationella värden (Chan et al. 2016). Relationella värden är något svårfångade när de används av miljöforskare samt i policydiskussioner av aktörer som IPBES. Relationella värden refererar till »preferences, principles and virtues about human-nature relationships» (Chan, Gould & Pascual 2018: A1), samt till upplevelser, inspiration, »way of life, sense of place, social cohesion», värden relaterade till förhållandens meningsfullhet (Pascual et al. 2017: 11). Det ger tillhanda premisser som att många människor har en relation till biologisk mångfald sådan att denna ger mening, eller dylikt, och relationer som ger mening är värdefulla och bör bevaras.

Dock finns det utrymme i distinktionen mellan egenvärde och instrumentellt värde för det som tycks beskrivas som relationella värden. Både instrumentella som finala värden finns i subjektiv och objektiv form. Ett objektiva finalt värde är beroende på egenskaper eller dylikt som agenter bör känna igen och agera efter, som exempelvis andra varelsers värdighet. Ett subjektivt finalt värde är däremot beroende på aktörers attityd, omdöme eller preferenser och är alltså inte agentneutrala. Sandler (2009) kallar sådana värden »value-dependent intrinsic value», vilka beskrivs som mer bestående än preferenser. Sandler (2012) diskuterar också »integral value». Denna form av värde härrör från ens *core value commitments*. Det bör alltså vara sådana värden som är stabila, har testats i olika situationer, är förnuftsmässigt rättfärdigade, och ger handlingsvägledning.

Poängen här är emellertid att det är oklart hur »relationella värden» bör förstås eller vad de tillför. Det är en viktig poäng att män-

niskors relationer till natur är olika, och att det finns goda skäl att i högre grad respektera vissas ofta förbisedda sätt att värdera natur. Men detta kan redan inkluderas i befintliga distinktioner. Utöver det ter sig ›relationella värden› som en rätt grovhuggen kategori då den tycks jämställa alla värderingar av naturen. Detta innebär att ge samma vikt åt ett skogsbolags instrumentella värdering av Amazonas, som åt ursprungsinvånarens. Det är olika relationer som uttrycks, och relationella värden som sådana ger inga ytterligare kriterier för att vägleda bedömande av handlingar.

En invändning som drabbar både instrumentella och relationella värden är att de säger ytterst lite om exempelvis väldigt nischade arter i unika habitat, som varken fyller en större instrumentell roll för ekosystem som stort, och som få människor har en direkt relation till. Om ett sådant ekosystem eller en sådan art hade egenvärde, skulle det finnas goda skäl att beakta även sådana ekosystems eller arters moraliska relevans. Utöver det innebär instrumentella och relationella värden att hierarkier av värden etableras. Exempelvis kan instrumentella värden förklara nyckelarters värde. Nyckelarter är arter som kausalt spelar en central roll för att upprätthålla ett ekosystem. Bevarar man en sådan art, så bevarar man även dess habitat. En så kallad paraplyart har inte ett sådant kausalt viktigt inflytande på sitt habitat. En paraplyart är en ofta karismatisk eller historiskt betydelsefull art som används för att stärka skydd av områden. Bevarar man dess habitat, så bevarar man även arten. Men instrumentella värden och relationella säger desto mindre om de andra arterna i nyckelartens eller paraplyartens habitat. Detta behöver inte nödvändigtvis vara något negativt, men i frånvaron av principiella skäl att ranka olika ekosystem och arter riskerar godtycke att vägleda handlande. Det kan ge upphov till rätt komplicerade axiologiska hierarkier baserade på funktioner för exempelvis nyckelarten, och det finns även en viss kontingens och slump i vilka karismatiska arter som funkar bäst som paraplyarter.

Dessa kategorier ger oss enbart indirekta skäl att beakta moralisk relevans. Att art X är värdefull för att art X är betydelsefull för ekosystem Y vad gäller nyckelarter. Eller Y behövs för X, och

X väcker sympatier och omsorg som symbol för miljö, vad gäller paraplyarter. Egenvärden skulle istället ge oss skäl för att bevara art X som sådan, eller från biocentriskt perspektiv för de individuella djur som tillhör art X.

Det finns å andra sidan ytterligare en axiologisk kategori som kan förklara slutsatsen om biologisk mångfalds bevarande, och som möjligen bäst kan beskrivas som ›miljöspecifika› värden.

4.3 ›Miljöspecifika› värden

ENKLAST UTTRYCKT RÖR sig ›miljöspecifika› värden om värden som är relevanta just i detta sammanhang och som fångar egenskaper vi ofta tycker är värdefulla med miljö, utan att fastna i distinktionen mellan instrumentellt och finalt värde. Det kan till exempel vara att biologisk mångfald uttrycker ett ›naturvärde› eller vildhet, vilket ger oss skäl att bevara det. Kategorierna är dock svåra att tillämpa för att påvisa moralisk relevans inom andra områden. Naturlighet är som bekant ett snårigt begrepp. John Stuart Mill (1985) påpekade till exempel hur *naturlig* refererar till allt som händer enligt naturliga lagar (i kontrast till övernaturliga), eller refererar till allt som händer *förutom* det som händer som ett resultat av mänsklig påverkan. Enligt den första definitionen är allt naturligt, medan enligt den andra definitionen är nästan inget det.

Naturvärde är emellertid centralt i naturvård och definieras ofta i stil med »värdet hos ekologiska processers kontinuitet och produkterna av dessa processer i egenskap av att vara fria från mänsklig inblandning och design» (min översättning, se Sandler (2012: 70)). Inom svensk skogsvård gör man till exempel en åtskillnad mellan urskog, som är skog som aldrig påverkats av människan, och naturskog, som varit opåverkad av människan så pass länge att den återfått många egenskaper som kännetecknar urskog. Dessa kategorier anses ofta ha högt naturvärde. Den vanligaste skogsformen i Sverige är emellertid kulturskog, vilken är skog som resulterat av skogsodling och är svårförenlig med definitionen av naturvärde ovan. Enligt Riksskogstaxeringen är den vanligaste åldersklassen för svensk skog 41–60 år, medan ungefär 12,2 procent av den totala

skogsmarksarealen är äldre än 140 år (SLU 2019: 59). Etablerandet av nationalparker görs också med hänvisning till naturvärde, då ett syfte med att etablera en nationalpark är att bevara den »i sitt naturliga tillstånd eller väsentligt oförändrat skick» (7 kap. 2 § Miljöbalken 1998:808).

Engelskan ›wilderness› och ›wildness› har bredare definitioner än svenskans ›vildmark› som avser ›orört naturområde› i likhet med ›naturlighet› ovan. Enligt Woods avser ›wild› »en kapacitet för autentiska, självständiga och spontana uttryck» (min översättning, se Woods (2017: 255)). *Wilderness* bör i det sammanhanget alltså förstås som lite bredare än naturvärde, och fokuserar inte *enbart* på långvarig frånvaro av mänsklig inverkan (vilket riskerar att leda till en naturvårdsparadox, se Woods (2017) samt Williams (1995)). Det vill säga att frånvaro av avsiktlig mänsklig påverkan inte är ett både nödvändigt och tillräckligt villkor. I ett exempel på en sådan definition är naturligt det som »har ett ursprung och kausal historia som kännetecknas av ›andra-än-mänskliga› biologiska, kemiska, ekologiska, och fysiska krafter» (min översättning, se Woods (2017: 248)). Syftet är att definiera det värdefulla i naturen utan att begränsa definitionen till frånvaro av mänsklig påverkan.

Naturvärde och ›vildhet› tycks möjligen vara bättre alternativ för att motivera att biologisk mångfald är värdefullt än de tidigare alternativen. Det ger ett argument i stil med att naturvärde bör bevaras, och naturvärde, eller naturlighet, uttrycks genom biologisk mångfald. Naturvärde undgår också den kritik som träffar instrumentella värden, att det är tillåtet att avsiktligen minska eller öka antalet arter i ett ekosystem om det ger bättre ekosystemtjänster (Newman, Varner & Linquist 2017).

5 Biologisk mångfald, naturvärde och mänsklig påverkan

AVSIKTLIG MÄNSKLIG INVERKAN behövs ofta för att bevara arter. Att artrikedom blir lägre är negativt om postulatet om biologisk mångfald är rimligt och biologisk mångfald ger grund för ett riktighetskriterium. Eftersom vissa fridlysta och utrotningshotade arter lever i habitat som de i allt mindre grad är anpassade för, då

habitatet förändras i hög takt på grund av klimatförändringar och mänsklig exploatering av närmiljö, är en möjlighet att flytta dessa arter. Ett exempel är stortrappens återintroduktion i England. Senast stortrappen häckade i England var 1840, men på grund av jakt blev den utrotad. Den återfinns i andra länder, men har en sårbar status. 2004 började ett 10 år långt projekt att återintroducera stortrappen på engelsk mark genom importerade stortrappar från Ryssland och senare Spanien. Dels kunde den utöka biologisk mångfald i England, och dels kunde detta bidra till att rädda en utrotningshotad art. Det var dock inte förrän 2009 som den första stortrappen återigen häckade i England, och födde ungar som överlevde (och återintroducerandet av stortrappen är möjligen tveksamt ur biocentriska perspektiv).

Ett annat exempel på mänsklig påverkan och bevarande är fjällgässen, vars population radikalt minskat i Sverige under första halvan av 1900-talet, till en spillra av den annars vanligt förekommande arten (Naturvårdsverket 2011). Ett avelsprojekt inleddes och pågick under 1980- och 1990-talen, då Svenska Jägarförbundet avlade och utsatte fjällgäss. Detta stoppades emellertid i sena 1900-talet då det påvisades att fjällgässens DNA hade inslag av bläsgåsgener (Naturvårdsverket 2011: 13). Detta var en faktor som ledde till en konflikt mellan svenska och norska organisationer gällande fjällgässens bevarande. Norska organisationen Birdlife kritiserade de svenska ansträngningarna för att riskera att utarma de redan utrotningshotade fjällgässpopulationerna, då de i fångenskap avlade fjällgässen (med inslag av bläsgås-DNA) utplacerades med vilda fjällgässpopulationer. De påvisade även skillnader i migrationsbeteendet hos de svenska fjällgässen relativt övriga populationer längs en mänskligt påverkad rutt med destination i Nederländerna över vintern snarare än Östeuropa som de vilda fjällgässen (Birdlife 2016). Detta skedde med avsikten att vinterkvarter i Västeuropa var säkrare för fjällgässen än Östeuropa. Gäss lär sig sina flyttvägar som unga, och i fallet med fjällgässen lät man i Sverige vitkindade gäss, som lever mer söderöver än fjällgäss, adoptera fjällgässungar (Naturvårdsverket 2011: 7). Utsättningarna av svenska fjällgäss återupptogs sedan och kritiken har bemötts.

Förlorar då stortrappen och de svenska fjällgässen naturvärde? De har möjligen inte så stort instrumentellt värde, och egenvärdet tycks svårt att motivera. Det relationella värdet ger lika giltighet åt norska som svenska sidan gällande fjällgäsen. Även om de ovan föreslagna åtgärderna skulle innebära att arterna överlever påverkas deras naturvärde enligt vissa, som biologen Kenneth Angermeier som menar att ›artificiell mångfald› bör exkluderas från biologisk mångfald (Angermeier 1994: 600). En farhåga är att om naturliga entiteter tillåts ersättas av människopåverkade eller skapade, finns det en risk att de kan ersättas av *vilken* artefakt som helst, och man kan till och med föreslå att biologisk mångfald kan ökas genom att skapa nya livsformer och ekosystem.

Om man accepterar ovanstående resonemang tycks det krävas ett val mellan naturlighet eller biologisk mångfald (Steinwall 2015). Antingen är det naturvärde som bör bevaras, eller biologisk mångfald som bör främjas. Möjligen är naturvärde mer kompatibelt med annan miljöhänsyn än biologisk mångfald, ifall det sistnämnda tillåter alltför vidsträckt mänsklig påverkan (Newman 2020). Ett möjligt sätt att bevara begreppet naturvärde på ett sätt som är förenligt med biologisk mångfald och mänsklig påverkan är att nyansera naturvärdesbegreppet. En alltför snäv definition av naturlighet riskerar att begränsa flera av naturvårdens viktigaste verktyg. Enligt Bernard Williams är exempelvis en medveten omsorg att bevara natur inte självt en del av naturen utan ett kulturuttryck, och etablerandet av exempelvis en nationalpark är en av människor avgränsad vildmark – dessutom är en vägran att vara antropocentrisk självt en mänsklig vägran (Williams 1995).

›Naturlighet› kommer i olika former och motiveras på olika sätt (det följande är i hög grad baserat på Siipi (2017)). Som angavs ovan är exempelvis ›frihet från mänsklig påverkan› ett vedertaget sätt att definiera naturvärde på som anses vara ett både tillräckligt och nödvändigt villkor. Men mänsklig påverkan kan variera, från omfattande omstrukturering via avancerade teknologier, till växtförädling och jordbruk. Vissa definitioner av naturlighet relaterar dock till avsiktlig kontroll, och enligt en sådan definition exklude-

ras även växtförädling och jordbruk från naturlighet. Dessa former av naturlighet kan kallas ›historiebaserade›, då de definierar naturlighet utefter en entitets bakgrund, och huruvida människan påverkat dess uppkomst och fortgång. Men det finns också egenskapsbaserade definitioner av naturlighet. Exempelvis kan naturlighet förstås som likhet med människooberoende entiteter, eller likhet med entiteter som skulle kunna finnas. Detta skulle möjligen tillåta att stortrappen anses naturlig då dom har samma egenskaper och skulle kunna ha levt i de nya habitaterna, medan de svenska fjällgässen möjligen anses onaturliga då de inte liknar sina föregångare med avseende på DNA och migrationsbeteende. Dock ger distinktionen upphov till en mer nyanserad bild av naturvärde.

6 Sammanfattning

TROTS DE MÅNGA invändningarna mot biologisk mångfalds egenvärde är det svårt att ge upp det som en värdefull egenskap som ger praktisk vägledning, även om det inte ger så starka skäl som ett riktighetskriterium. Möjligen ger inte bristen på naturvärde oss skäl att motsätta starkare policyer för att bevara biologisk mångfald och främja artrikedom. Det är även få miljöfilosofer som har menat att enbart entiteter som arter eller ekosystem som uppnår villkoren hos en strikt definition av naturvärde är skyddsvärda. Filosofen Eric Katz är illustrativ då han diskuterar återuppbyggandet av naturområden som har skadats (exempelvis på grund av oljeläckage), och menar att sådant återuppbyggande är en kompromiss, och inte bör vara ett grundläggande policymål (Katz 1992). Det städar upp en röra, men det bästa vore om röran inte uppstår.

Det ovanstående tar fasta på att vissa egenskaper höjer moralisk relevans. Biologisk mångfald kommer förmodligen fortsätta vara ett centralt policybegrepp även om dess normativa grunder är svårbevisbara. Dock har en förtydligande diskussion ett syfte i att inte lämna värdefrågor till intuitivt bekräftande, som måhända inte delas av alla, samt att nyansera begreppen. Till exempel kan synen på biologisk mångfald som värdeadderande, en mer nyanserad bild på instrumentella värden, samt ›miljöspecifika värden› motivera star-

kare, om än villkorliga, miljöskydd som är förenliga med avsiktlig mänsklig påverkan.

→

Patrik Baard är fil. dr i filosofi och verksam som postdoktor vid Institutionen för globala politiska studier, Malmö universitet.

Noter

1. Se <https://www.rspb.org.uk/our-work/conservation/projects/reintroducing-the-great-bustard-to-southern-england/> (3 juni 2020).

2. Se <https://jagareforbundet.se/projekt-fjallgas/projekt-fjallgas-svar-pa-norsk-rapport/> (27 April 2020).

Referenser

- ANGERMEIER, PAUL (1994) »Does Biodiversity Include Artificial Diversity?», *Conservation Biology*, 8, ss. 600–602.
- ATTFIELD, ROBIN (2015) *The Ethics of the Global Environment, 2nd edition*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- BAARD, PATRIK (2020) »Biocentric Individualism and Biodiversity Conservation: An Argument from Parsimony», *Environmental Values*, forthcoming.
- BAARD, PATRIK (2019) »The Goodness of Means: Instrumental and Relational Values, Causation, and Environmental Policies», *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 32, ss. 183–199.
- Birdlife (2016) *A Critical Review of Lesser White-fronted Geese Release Projects*, Norsk Ornitologisk Forening. Tillgänglig online på: https://www.birdlife.no/prosjekter/rapporter/2016_06_NOF.pdf
- CAHEN, HARLEY (1988) »Against the Moral Considerability of Ecosystems», *Environmental Values*, 10, ss. 196–216.
- CHAN, KAI M. A., ET AL. (2016) »Opinion: Why Protect Nature?», *PNAS*, 113, ss. 1462–1465.
- CHAN, KAI M. A., RACHEL K. GOULD & UNAI PASCUAL (2018) »Editorial Overview: Relational Values: What Are They, and What's The Fuss About?», *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 24, ss. A1–A7.
- ERESHEFSKY, MARC (2017) »Species», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (version hösten 2017). Tillgänglig online på: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/species>
- FN (1992) *Konventionen om biologisk mångfald*. Tillgänglig online på: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>
- KATZ, ERIC (1992) »The Big Lie: Human Restoration of Nature», *Research in Philosophy and Technology*, 12, ss. 93–107.

BIOLOGISK MÅNGFALD OCH ETIK:
OM ARTRIKEDOM OCH NATURVÄRDEN

- MACLAURIN, JAMES & KIM STERELNY (2008) *What is Biodiversity?*, Chicago: University of Chicago Press.
- MAIER, DONALD S. (2012) *What's So Good About Biodiversity?: A Call for Better Reasoning About Nature's Value*, Dordrecht: Springer.
- MCSHANE, KATIE (2017) »Is Biodiversity Intrinsically Valuable? (And What Might That Mean?)«, i: Justin Garson, Anya Plutynski & Sahotra Sarkar (red.), *The Routledge Handbook of Philosophy of Biodiversity*, New York: Routledge.
- Miljöbalken. SFS: 1998:808. Stockholm: Miljödepartementet.
- MILL, JOHN STUART (1985) »Nature«, i: John M. Robson (red.), *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. X*, Toronto: University of Toronto Press.
- Naturvårdsverket (2011) *Åtgärdsprogram för fjällgås, 2011–2015*. Rapport 6434. Tillgänglig online på: <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/er6400/978-91-620-6434-1.pdf?pid=3742>
- NEWMAN, JONATHAN A. (2020) »Biodiversity, Ecosystem Functioning, and the Environmentalist Agenda: A Reply to Odenbaugh«, *Philosophy & Biology*, 35. DOI: 10.1007/s10539-019-9721-z
- NEWMAN, JONATHAN A., GARY VARNER & STEFAN LINQUIST (2017) *Defending Biodiversity: Environmental Science and Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ODENBAUGH, JAY (2020) »Biodiversity, Ecosystem Functioning, and the Environmentalist Agenda«, *Biology & Philosophy*, 35. DOI: 10.1007/s10539-019-9723-x
- ODENBAUGH, JAY (2017) »Protecting Biodiversity and Moral Psychology; Or Why Philosophers Are Asking the Wrong Questions«, i: Justin Garson, Anya Plutynski & Sahotra Sarkar (red.), *The Routledge Handbook of Philosophy of Biodiversity*, New York: Routledge.
- PASCUAL, UNAI, ET AL. (2017) »Valuing Nature's Contribution to People: The IPBES Approach«, *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26–27, ss. 7–16.
- PETERSON, MARTIN & PER SANDIN (2013) »The Last Man Argument Revisited«, *Journal of Value Inquiry*, 47, ss. 121–133.
- PIETARINEN, JUHANI (2004) »Plato on Diversity and Stability in Nature«, i: Markku Okanen & Juhani Pietarinen (red.), *Philosophy and Biodiversity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- PRESTON, CHRISTOPHER J. (2018) *The Synthetic Age*, Cambridge: The MIT Press.
- REGAN, TOM (2004) *The Case for Animal Rights*, Berkeley: The University of California Press.
- ROLSTON, HOLMES (2012) *A New Environmental Ethics*, New York: Routledge.
- SANDLER, RONALD L. (2012) *The Ethics of Species: An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SANDLER, RONALD L. (2009) »The Value of Species and the Ethical Foundations of Assisted Colonization«, *Conservation Biology*, 24, ss. 424–431.
- SANTANA, CARLOS (2014) »Save the Planet: Eliminate Biodiversity«, *Biology & Philosophy*, 29, ss. 761–780.
- SIIPPI, HELENA (2017) »Unnatural Kinds: Biodiversity and Human-Modified Entities«, i: Justin Garson, Anya Plutynski & Sahotra Sarkar (red.), *The Routledge Handbook of Philosophy of Biodiversity*, New York: Routledge.
- SLU (2019) Skogsdata 2019. Sveriges Officiella Statistik. Tillgänglig online på: https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/rt/dokument/skogsdata/skogsdata_2019_webb.pdf

- SOULÉ, MICHAEL (1985) »What is Conservation Biology?», *BioScience*, 35, ss. 727–734.
- STEINWALL, ANDERS (2015) »Naturalness or Biodiversity: Negotiating the Dilemma of Intervention in Swedish Protected Area Management», *Environmental Values*, 24, ss. 31–54.
- TAYLOR, PAUL W. (2011) *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*, Princeton: Princeton University Press
- WILLIAMS, BERNARD (1995) »Must a Concern for the Environment Be Centred on Human Beings?», i: Bernard Williams, *Making Sense of Humanity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- WOODS, MARK (2017) *Rethinking Wilderness*, Ontario: Broadview Press.

Skulle du kunna berätta lite om dig själv, vem är Åsa Wikforss?

JAG ÄR FÖDD i Göteborg under tidigt 1960-tal. Vi bodde i en nybyggd förort utanför staden, hade det ganska bra på det vis många människor hade det under den tiden. Trots att mina föräldrar inte hade akademisk utbildning från början (min mamma skaffade sig en senare) hade de båda jobb som gjorde att vi kunde unna oss både sommarlov och en och annan sportlovsresa. Böcker var viktiga i hemmet. Min morfar hade jobbat fackligt och engagerat sig i arbetarnas bildningsverksamhet, bland annat för att utveckla biblioteken. Under hela min barndom brukade vi göra en söndagsutflykt till det lokala biblioteket på Axel Dahlströms torg. Doften av böcker i ett bibliotek gör mig alltid nostalgisk.

När jag var ung var sporten också viktig. Jag var väldigt sjuk i fyraårsåldern (jag behövde göra en njuroperation) och jag tror att sporten kom att betyda mycket för att göra mig stark och frisk igen. I området där vi bodde var det mest killar av någon anledning så jag spelade ishockey och fotboll med killarna – på den tiden fanns knappt några damlag i fotboll. Så småningom blev det en hel del tennis också. Jag tror att sporten gett mig mycket när det gäller uthållighet och koncentration också. Jag ger ogärna upp.

Under gymnasiet vidgades min värld på många vis och jag läste filosofi för första gången. Det var ett ämne som jag inte visste någonting om, något helt nytt men på något märkligt sätt kände jag mig hemma. Litteraturen var dock mitt främsta intresse och jag började med att läsa litteraturvetenskap på Göteborgs universitet 1980. Jag arbetade som lärarvikarie och läste på kvällstid och njöt av att kunna bekanta mig med världslitteraturen. Men jag upptäckte också att de frågor som verkligen intresserade mig hade med språk och texttolkning att göra. Vi läste litteraturteori, bland annat om strukturalismen, och jag funderade mycket på vilka reg-

ler som egentligen föreligger när man tolkar en text och vad det innebär att en tolkning är bättre än en annan. Så småningom insåg jag att det var filosofi jag borde läsa. Hösten 1982 började jag läsa teoretisk filosofi i Göteborg och blev väldigt uppmuntrad av Mats Furberg, som var professor där. Senare under terminen flyttade jag till Stockholm, storstaden lockade, och fortsatte mina studier vid Stockholms universitet. Sedan fanns ingen återvändo – jag var fast i filosofin. Jag varvade med att läsa teoretisk och praktisk filosofi under några terminer men bestämde mig för att det var teoretisk filosofi som var min hemvist. Jag passade även på att skaffa mig en ämneslärarutbildning i filosofi och svenska, eftersom jag oroade mig för möjligheten att försörja sig som filosof. Men när jag väl antogs som doktorand i teoretisk filosofi 1986 så släppte jag tanken på att jobba som lärare.

I augusti 1987 tog mitt liv så en oväntad vändning. Dag Prawitz, som var professor i Stockholm, arrangerade en stor konferens i Stockholm och han bad mig och några andra doktorander, bland annat Sören Häggqvist och Hans Ruin, att hjälpa till. Det var min första filosofikonferens och vi hade väldigt roligt. Jag var mycket intresserad av Wittgenstein på den tiden och hade turen att få prata med David Pears, en berömd Wittgensteinexpert från Oxford. Han var en fantastisk man. Vass och rolig, med en aldrig sinande ström av anekdoter om de stora filosoferna, bland annat Russell. Och han ägnade sig åt Wittgenstein på ett sunt sätt, inte som en avgudande lärjunge, utan med analytisk skärpa. När han bjöd in mig att komma till Oxford som gästdoktorand tackade jag omedelbart ja – utan att ha den minsta aning om vad det innebar. Jag har svårt att tacka nej till saker. Livet handlar så mycket om tur, om tillfälligheter, men jag tror att för att turen ska kunna inträffa måste man försätta sig i situationer där något nytt kan hända. Och det kräver att man säger ja till saker.

Oxford ledde mig vidare till USA. Jag fick ett Fulbrightstipendium och 1989 påbörjade jag mina doktorandstudier vid Columbia University i New York. Det var förstås en helt ny värld för mig, både filosofiskt och personligt. Tonen på seminarierna var tuff men frejdig, och jag tvingades lära mig höja min röst. I Sverige hade man

som doktorand fått läsa sina kurser ensam, så var det på den tiden, men nu fanns ett stort kursutbud och jag tyckte det var väldigt roligt. Det fanns också seminarier på City University och så småningom på New York University. Plötsligt var jag en del av en stor värld av internationellt kända filosofer. Det var oerhört lärorikt och gav mig ett nätverk av kontakter som varit avgörande för min fortsatta karriär.

År 2002 flyttade jag tillbaka till Sverige, med min amerikanske man och våra två döttrar, och fick en forskarassistenttjänst vid Stockholms universitet. Jag längtade hem och ville att våra barn skulle få växa upp i Sverige, men jag ville också väldigt gärna jobba vid filosofiska institutionen i Stockholm. Det är en mycket aktiv och entusiasmerande forskarmiljö där och den har bara blivit bättre med åren i takt med att institutionen växt och blivit mer internationell. Och så har vi så förfärligt trevligt tillsammans. Flera av mina närmsta vänner jobbar där. När jag 2008 blev fast anställd, och blev professor i teoretisk filosofi, kände jag mig därför väldigt lyckligt lottad. Särskilt med tanke på att Kathrin Glüer blev professor samtidigt. Vi träffades första gången på Columbia University, 1992, och har följts åt sedan dess – både som vänner och som forskarkollegor. Det har betytt oerhört mycket för mig.

Du är professor i teoretisk filosofi och har skrivit den mycket politiska boken *Alternativa fakta*. Kan du berätta lite om den? Vad motiverade dig?

DET ÄR FRÄMST en bok om kunskap. Eftersom jag ägnat mig en hel del åt kunskapsteori genom åren kändes det väldigt naturligt att skriva den när de kunskapsteoretiska frågorna plötsligt fick stor samhällelig relevans. Jag vet inte om det är en politisk bok. Jag driver inga politiska teser men hämtar många av mina exempel från politiken, särskilt från amerikansk politik och Trump. Den som gillar Trump skulle kanske uppfatta boken som politisk, men det är ett faktum att han är en av de centrala aktörerna i det epistemiska kaos vi nu befinner oss i.

Den utlösande faktorn till att jag skrev boken var när Trumps talesperson Kellyanne Conway började prata om ›alternativa fakta›. Jag tänkte att nej, nu får det vara nog med dumheterna. Den

kvasifilosofiska frasen var så slirig, och fräckheten att på detta vis försöka dölja en lögn så slående och så skrämmande. Vad händer i en demokrati när folkvalda politiker och deras representanter inte ens låtsas bry sig om sanningen? När de är villiga att säga vad som helst, även det som är uppenbart falskt, utan några som helst betänkligheter?

Men det var inte bara Trump som gjorde att jag skrev boken. Jag hade länge funderat på kunskapens betydelse för oss som individer och för samhället i stort. Och jag hade oroat mig för vissa trender i samtiden – både ifrågasättandet av expertis, betydelsen av att överföra kunskap, och en allmän skepsis när det gällde sanningsanspråk. Det fanns till och med de som gärna satte »sanning» och »fakta» inom citationstecken, och som menade att det var något dogmatiskt, rentav odemokratiskt, med tanken om att vissa saker är sanna och andra inte, eller att vissa saker är välgrundade och andra inte. Jag tror att denna typ av resonemang är mycket farligt eftersom det lägger dimridåer för dem som jag kallar kunskapens fiender, till exempel politiska propagandamakare. Om allt är lika välgrundat, om inget är sant eller falskt, om kunskap bara är ett uttryck för makt – ja, vad har vi då att sätta emot desinformationen?

Jag tyckte det var väldigt intressant det du skrev om hur ett samhälle som är post-fakta är pre-fascistiskt. Kan du utveckla det lite? Är du orolig för den utvecklingen, i Sverige, i världen?

JÄ, JAG ÄR mycket orolig. Vi vet att vi befinner oss i en period av global avdemokratisering. Även till synes stabila demokratier nedmonteras steg för steg, som i vårt grannland Polen. Och processen går mycket fort, särskilt i samband med coronakrisen då många auktoritärt sinnade ledare passar på att göra ytterligare inskränkningar i de fri- och rättigheter som hör en demokrati till. Propaganda spelar en central roll i detta. Demokratins kris handlar inte bara om sanningens kris, men man kan inte nedmontera en demokrati utan desinformation. Det brukar börja med att man sprider desinformation om vissa centrala samhällsinstitutioner, som public service eller universitet. Man beskriver dem som folkets fiender, som

styrda av en elit med en politisk agenda. Man frammanar också en bild av ett land i kris, en kris som är elitens fel och som rättfärdigar att man gör något utöver det vanliga – straffar journalister som inte är »objektiva», eller tar över den fria forskningen så att den blir politiskt styrd (vilket sker nu i Ungern).

Det finns tydliga fascistiska inslag i detta. En central tanke hos fascismen är dels myten om ett förlorat paradiset, en tid då allt var bra och folkets fiender ännu inte hade förstört landet. En annan central tanke är att vi måste skilja oss från *dem*, till exempel de riktiga svenskarna från de som inte är »etniskt» svenska utan »bara» medborgare. Nästa steg är att avhumanisera *dem*, till exempel genom att använda vissa språkliga beteckningar för människor som tillhör gruppen, vilket gör det lättare att behandla dem annorlunda.

För att få människor i en välfungerande demokrati att acceptera dessa idéer krävs desinformation, framför allt skrämselfpropaganda om att Sverige står inför en systemkollaps. Detta är något SD jobbar väldigt aktivt med, särskilt på sociala medier. SD sticker inte heller under stol med vad målet är: en så kallad illiberal demokrati av Ungersk modell. Man utgår då från ett minimalt demokratibegrepp, där demokrati förstås enbart som en process för att välja ledare. Allt det vi i dag betraktar som centralt för vårt demokratiska samhälle finns inte med: oberoende medier, fri forskning, ett rättssystem som inte är politiskt styrt, olika typer av fri- och rättigheter, m.m. Detta måste vi prata mycket mer om, vad en illiberal demokrati verkligen skulle innebära.

Kan du berätta om vad du ser som filosofins roll i faktaresistensens tid?

DET ÄR INTE säkert att vi lever i en tid då faktaresistens är mer vanligt förekommande än tidigare. Vi har inga siffror på det. Vad vi vet är att vissa typer av vetenskapsmotstånd breder ut sig, till exempel när det gäller klimatet eller vaccin. Vi vet också att människor är starkt polariserade när det gäller vissa typer av faktafrågor som har kommit att få politisk laddning, till exempel frågor som har med invandring och brottslighet att göra. Det är troligt att faktaresistens, eller snarare kunskapsmotstånd, spelar en roll här. Men

en annan central komponent är den splittrade mediesituationen och den systematiska desinformationen.

Som filosof kan man bidra på lite olika sätt. En viktig sak, som jag försöker göra i min bok, är att bidra med lite grundläggande kunskapsteori: t. ex. att förklara vad som skiljer kunskap från tyckande, att förklara varför det faktum att vi *kan* ha fel inte i sig är en invändning mot ett påstående, eller att reda ut hur tvivlets metod används för att underminera kunskap. Det finns mycket här som är användbart för människor som inte har läst filosofi. Sedan kan vi förstås bidra med lite grundläggande verktyg för kritiskt tänkande.

Du har ju fått finansiering för att driva det tvärvetenskapliga projektet »Kunskapsresistens: Orsaker, konsekvenser och motmedel» i sex år, med start hösten 2018; anser du att tvärvetenskap är en förutsättning för att ta itu med samhällsproblem?

DET BEROR PÅ vad det är för ett problem. Det finns säkert samhällsproblem som inte kräver tvärvetenskap, men ofta är det förstås så att flera olika vetenskaper blir relevanta. Vad gäller just kunskapsmotstånd så kräver det helt klart ett tvärvetenskapligt angreppssätt. Filosofin behövs för den grundläggande kunskapsteorin; psykologin behövs för att studera de mekanismer som ligger bakom motståndet, s.k. motiverat tänkande; statsvetenskapen behövs för att studera hur politisk tillhörighet och grupp tänkande bidrar; medievetenskapen behövs för att studera mediernas roll i det hela och hur olika sorters desinformation sprids.

Har du några ytterligare planer för att jobba vidare med detta tema och kan du berätta om dem i så fall?

VÅRT PROGRAM ÄR på sex år och vi har bara hållit på i drygt ett år, så det är för tidigt för att planera för något ytterligare. Nu ska vi se till att forskningen rullar på och att samarbetet mellan disciplinerna fördjupas. Vi är inne i ett väldigt spännande stadium och jag ser fram emot att få hålla på i flera år till med det här.

Vilka frågor inom politisk filosofi tycker du är mest intressanta och varför?

DET HAR NOG varierat över tid men just nu tycker jag förstås att demokratifrågorna är mycket intressanta. Den senaste tiden har jag särskilt intresserat mig för relationen mellan demokrati och sanning. En del hävdar att demokratins kris inte har något alls att göra med sanningens kris. Demokrati, säger man, det är folkstyre, och de som skriker efter sanningen har i själva verket missuppfattat vad demokratin går ut på. En diametralt motsatt uppfattning om demokratin är att den har *allt* att göra med sanningen, att hela poängen med det demokratiska, öppna samhället är att sanningen kommer fram och möjliggör rationella beslut. Ser man det på det viset är demokratins kris identisk med sanningens kris.

Den första reaktionen vetter mot populism den andra mot expertstyre, eller epistokrati. Jag tror att den rimliga positionen måste ligga emellan dessa uppfattningar. Javisst, demokratin handlar inte bara om sanningen utan också om folkviljan, om att människors intressen tillvaratas och representeras i hur landet styrs. Men det betyder inte att sanningen inte är högst relevant. För det första, om man lurar på människor en falsk bild av samhället så har man manipulerat dem. Ett sådant folkstyre utgår inte från människors intressen utan från vad de lurats att tro ligger i deras intresse. Det är också ett skäl till att ett välfungerande utbildningssystem är centralt för det demokratiska samhället. För det andra, för att folkviljan ska kunna realiseras behövs kunskap av olika slag. I en liberal demokrati (av det slag vi har i Sverige) finns olika oberoende institutioner som gör att kunskapen kommer fram och tillåts påverka politiken, till exempel genom att de folkvalda politikerna baserar sina policybeslut på expertutlåtanden. Den exakta rollfördelningen här är omdebatterad, som vi sett i diskussionen om Sveriges hantering av coronakrisen, men politiska beslut som fattas utan att ta hänsyn till relevant expertkunskap hör inte hemma i en liberal demokrati.

Så även om man går med på att demokratin inte bara handlar om att sanningen ska komma fram, utan också om att representera människors intressen, så följer det inte att sanningen är oviktig för

det demokratiska samhället. Av samma skäl är det svårt att tro att demokratins kris inte skulle ha med sanningens kris att göra. Som jag nämnde förut finns det säkert flera faktorer som ligger bakom den globala avdemokratiseringsprocess vi nu ser men det går inte att nedmontera en välfungerande demokrati utan att ge sig på sanningen.

I din bok *Alternativa fakta* argumenterar du starkt mot den konstruktivistiska synen på kunskap som har kommit att prägla bland annat den svenska skolan. Kan du berätta lite om det? Och hur tycker du vi bör förändra den svenska skolan?

DET FINNS OLIKA typer av konstruktivism. Dels så kallad *faktakonstruktivism*, tanken att alla fakta är en form av sociala konstruktioner; dels *psykologisk* konstruktivism, tanken att inlärning förutsätter att information struktureras på ett visst sätt i minnet; dels *pedagogisk* konstruktivism, en viss syn på hur läraren bör agera i klassrummet. Eftersom jag är filosof skriver jag mest om faktakonstruktivism. Jag hade länge retat mig på hur pedagogiska forskare skrev om filosofiska frågor, framför allt om kunskapsteori, utan att de verkade kunna någon som helst filosofi. De ställer till exempel till det genom att hävda att kunskap inte har med sanning att göra eller att alla fakta är våra konstruktioner. Det är just den typen av resonemang som lägger ut rökridåer för kunskapens fiender och det är farligt att man sedan 1990-talet lärt flera generationer av lärare att prata på detta vis.

Jag menar också att man missuppfattat vad kritiskt tänkande är. Man utgår från kritisk teori och skriver mycket om hur det kritiska tänkandet handlar om att avslöja dolda agendor, till exempel hos forskarna. Precis så tänker konspirationsteoretiker och jag tror verkligen inte det är en bra idé att lära eleverna att se på forskare och vetenskap på det sättet. Det är klart att man ska vara uppmärksam på dysfunktionella forskningsmiljöer, sådana föreligger emellanåt, men att lära eleverna att vara allmänt misstänksamma mot forskares agendor är bara att bereda vägen för vetenskapsmotstånd. Jag betonar också att man felaktigt utgått från att kritiskt tänkande är en generell förmåga och inte kräver ämneskunskaper.

All forskning, både inom filosofi och kognitionsvetenskap, visar att detta är fel. Det finns vissa aspekter av det kritiska tänkandet som är generellt, till exempel förmågan att känna igen en logiskt giltig slutledning eller att avslöja en tankefälla. Men i övrigt är kritiskt tänkande en domänspecifik förmåga, den kräver ämneskunskaper. När pedagogiska forskare går ut och argumenterar för att skolan inte ska fokusera på faktakunskaper utan på kritiskt tänkande utgår man därför från en falsk motsättning: kritiskt tänkande förutsätter faktakunskaper.

Detta hänger samman med den pedagogiska konstruktivismen. Den går tillbaka åtminstone ett halvt sekel och finns i lite olika versioner, men en central idé är att läraren ska ta ett steg tillbaka, undvika traditionell kunskapsöverföring och uppmuntra egeninläring, t. ex. projektbaserad inläring. Jag diskuterar även denna typ av konstruktivism i min bok och hänvisar till att det finns starka skäl att tro att denna typ av pedagogik inte fungerar särskilt bra, särskilt inte för de svagaste eleverna. Den pedagogiska konstruktivismen är en empirisk teori och många decenniers empirisk forskning inom psykologin och kognitionsforskning pekar mot en och samma slutsats: denna typ av undervisningsmetoder främjar inte inläring. Detta har de pedagogiska konstruktivisterna inte velat kännas vid och jag förvånades över det. Det är viktigt att skilja på mål och medel här. Alla är vi tämligen eniga om vad målet är: vi vill skapa elever som kan tänka själva och fungera som demokratiska samhällsmedborgare. Frågan är hur man bäst gör det och det är en empirisk fråga – det går inte att blunda för empirin.

Du har ju blivit invald i Svenska Akademien på stol 7. Att ett filosofiskt perspektiv kan stärka Svenska Akademien är ju lätt att se, men vad tänker du att detta kan innebära för filosofin?

JAG HOPPAS ATT det gör att filosofin blir mer synlig i samhället i stort. Det finns ju många vanliga missuppfattningar om vad filosofi är. I vardagen uppfattas filosofin ofta som något ganska flummigt, inte som något man kan forska i, och många har nog svårt att förstå vad det är för poäng med att studera filosofi. Genom att filosofin

finns representerad i Akademien kanske jag kan bidra till att förändra den här bilden och inspirera fler till att läsa filosofi.

Med tanke på alla svängar i och kring Svenska Akademien: hur ser du på ditt ansvar som enskild ledamot i relation till Akademien som beslutsfattande kollektiv? Går det att frånsäga sig ansvar för gruppens beslut då det går emot ens övertygelse? Hur tänker du att det är rätt att förhålla sig till en sån situation?

NEJ, MAN KAN förstås inte frånsäga sig ett ansvar när man representerar en institution (annat än att man kan reservera sig vid ett beslut). Om beslutet verkligen strider mot ens övertygelser då får man avgå. Jag är glad att stadgarna ändrats så att det numera finns en möjlighet att avgå, denna frihet måste finnas i en välfungerande institution.

Sedan har jag förstås förhoppningen att man genom dialog ska kunna påverka beslut så att de inte går emot ens övertygelse eller i alla fall inte på ett sätt som är helt oacceptabelt. Jag tror verkligen på att odla och utveckla den goda diskussionen, att skapa en miljö som är vänlig och respektfull och som gör att människors tänkande fungerar som bäst. Jag tänker på hur det goda seminariet fungerar i universitetsvärlden, d.v.s. när det verkligen fungerar. Man lägger fram något, kritik förs fram och diskuteras, positionen modifieras och slutresultatet är mycket bättre än det skulle varit om man själv suttit och grunnat. Vi vet från psykologisk forskning att det gemensamma tänkandet, tänkandet i en välfungerande grupp, alltid slår det ensamma tänkandet, hur begåvad en individ än är.

Du har ju uppträtt med ett så kallat *performance lecture* på Dramaten förra året, kan du berätta mer om det? Fick formatet dig att tänka på ett nytt sätt kring de frågor du är så väldigt insatt och kunnig i?

JO, DET HAR varit mycket spännande. Jag hade ju hållit hundratals föreläsningar i det här ämnet, om kunskapsmotstånd och desinformation. Och nu skulle jag plötsligt skriva en text som skulle användas av en regissör och stå på en scen tillsammans med skådespelare,

med dekor och ljussättning och allt som hör teatern till. Det var en väldigt märklig upplevelse men givetvis mycket intressant. Jag tror inte att jag fick mer kunskap om själva frågorna – det kan man ju bara få från forskning – men det har gett mig en hel del insikter när det gäller att kommunicera runt vetenskap. En intressant sak har med trovärdighet att göra. Som forskare i en föreläsningssal har man ju normalt ganska stor trovärdighet. Vad händer med denna trovärdighet när man står på en välkänd teaterscen, tillsammans med två skådespelare, och håller sig till ett förelagt manuskript i stället för att tänka fram vad man ska säga. Och vem är jag på scenen? Spelar jag mig själv? Vi leker lite med dessa frågor i själva föreställningen.

Från ett kunskapsperspektiv är detta av särskilt intresse eftersom trovärdighet är avgörande när det gäller att överföra kunskap. Om man inte litat på en föreläsare kommer man ju inte att tro på det som sägs och då lär man sig ingenting alls. Striden om verkligheten som pågår just nu är i stor utsträckning en strid om trovärdigheten så detta intresserar mig en hel del.

Sedan är det ju egentligen ganska absurt att prata om just *sanning* på en teaterscen. Det är ju ett ställe gjort för lögn och bedrägeri. Min regissör, Carolina Frände, har berättat hur hon reagerade först när hon fick frågan om hon ville göra en *performance lecture* med mig på temat ›Om sanning›. Hon trodde det var något slags skämt – man kan ju inte prata om sanning på en teaterscen!

Slutligen, vad har du för tips att ge unga filosofer?

DET BEROR LITE på var man befinner sig i sin karriär. Som doktorand tycker jag man ska försöka ta det lite lugnt och se till att få en grundlig utbildning i ämnet, det ger styrka genom åren. Givetvis måste man specialisera sig när man skriver sin avhandling men det är en väldig hets nu för tiden, t. ex. att publicera sig, och det driver många till att bli nischade alltför tidigt. Sedan är det viktigt att man väljer ett avhandlingsämne som verkligen intresserar en. Detta val kommer ju att styra så mycket annat man sedan gör. Det är en tuff tid när man skriver sin avhandling, man famlar ofta, och det kan

vara ganska ensamt. Då vill det till att man drivs av ett stort intresse för de filosofiska frågorna man valt att fokusera på.

Vad gäller alla unga filosofer så skulle jag ge dem rådet att vara öppna för omvärlden, ta chanser och tacka ja. Svensk filosofi håller väldigt hög klass internationellt, och svenska universitet har många täta internationella kontakter – utnyttja det! Engagera er i institutionens liv, gå på alla gästföreläsningar som bjuds, prata med ditresta forskare, undersök möjligheten att söka stipendier för att studera utomlands (jag vet till exempel att alltför få filosofer söker till Sverige-Amerika Stiftelsen) och res på konferenser. Det spelar ingen roll hur duktig man är, eller hur intresserad man är, om man inte också engagerar sig på detta vis. Men gör man det, ja då kan vad som helst hända!

→

Anna Wedin